

Ove Langeland
Bård Jordfald

Struktur og økonomi i norsk servicesektor

Ove Langeland
Bård Jordfald

Struktur og økonomi i norsk servicesektor

© Forskningsstiftelsen Fafo 1999
ISSN 0804-5135

Innhold

Forord	4
1 Norsk næringsliv	5
1.1 Strukturutvikling 1980–93	5
1.2 Økonomisk utvikling 1995–97	8
1.3 Oppsummering	20
2 Sysselsetting og foretaksstruktur i norsk servicesektor 1997	22
2.1 Sysselsettingsstruktur etter størrelse	22
2.2 Foretaksstruktur etter størrelse	23
2.3 Servicestruktur regionalt fordelt	24
3 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter næringsområder 1997	27
3.1 Driftsmarginer	27
3.2 Totalkapitalrentabilitet	28
3.3 Egenkapitalrentabilitet	29
3.4 Egenkapitalgrad	30
3.5 Likviditet	32
3.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader	33
4 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter størrelse 1997	35
4.1 Driftsmarginer	35
4.2 Totalkapitalrentabilitet	36
4.3 Egenkapitalrentabilitet	37
4.4 Egenkapitalgrad	38
4.5 Likviditet	39
4.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader	40
5 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter region 1997	42
5.1 Driftsmarginer	42
5.2 Totalkapitalrentabilitet	43
5.3 Egenkapitalrentabilitet	44
5.4 Egenkapitalgrad	45
5.5 Likviditet	46
5.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader	47
6 Avslutning	49
Litteratur	53

Forord

Dette notatet er skrevet på oppdrag fra kartellene LO Industri, LO Service og Arbeids- og næringslivsavdelingen i LO. Notatet er resultatet av et forprosjekt der formålet har vært å utvikle et opplegg for en årlig dokumentasjon med standardiserte næringsanalyser. Dokumentasjonen skal gi en oversikt over strukturendringer, utvikling og tilstand i foretakenes økonomiske situasjon i utvalgte næringer.

Dokumentasjonen leveres i to notater – én for industri og olje og én for service-næringene, og hvert notat består av to hoveddeler:

Del 1 er lik i begge notatene og gir en oversikt over strukturutviklingen i norsk næringsliv i utvalgte næringshovedområder i perioden 1980 til 1993, med vekt på utvikling i sysselsetting og bedriftsmasse. Denne delen inneholder også en oversikt over den økonomiske utviklingen i de samme næringshovedområdene i perioden 1995 til 1997.

Del 2 inneholder mer detaljerte opplysninger om struktur og økonomi for ulike næringsområder innen service i 1997. Først beskrives sysselsetting og bedriftsmasse fordelt etter næringsområder, størrelse og region. Deretter følger en oversikt over økonomiske nøkkeltall for lønnsomhet og overlevelsessevne, også fordelt etter næringsområder, størrelse og region.

Notatet er også levert oppdragsgiver elektronisk. Den elektroniske utgaven inneholder et tabellvedlegg som gir en detaljert oversikt over næringshovedgrupper for service i 1997. Tabellvedlegget er bygget opp etter samme lest som del 2 i dette notatet, men med mer detaljerte opplysninger om strukturtrekk og økonomisk tilstand fordelt etter næringsområder, størrelse og region.

Prosjektets referansegruppe har bestått av Aage Garnes, LO Service, Knut Weum og Stein Gunnes, LO Industri. I løpet av forprosjektperioden har referansegruppen vært aktivt med i utformingen av dokumentasjonsopplegget, og vi takker for konstruktive innspill og godt samarbeid.

Takk også til Fafos publikasjonsavdeling som har ferdigstilt notatet.

Oslo, høsten 1999

Ove Langeland (prosjektleder) og Bård Jordfald

1 Norsk næringsliv

1.1 Strukturutvikling 1980–93

Det norske nærings- og arbeidslivet er blitt totalt endret i dette århundret. På begynnelsen av 1900-tallet var hovedtyngden av sysselsettingen å finne innen jordbruk og fiske, i dag er det de tjenestebaserte næringene som sysselsetter flest. Ved århundreskiftet var primærnæringen den største næringen med 42 prosent av landets samlede sysselsetting. Allerede 30 år seinere var tjenesteytende sektor størst, og sammen med sekundærnæringene fortsatte denne å vokse. Sekundærnæringene nådde sitt toppunkt rundt 1975, mens tjenestesektoren har vokst videre. Den hadde i 1996 over 70 prosent av landets samlede sysselsetting.

Mye av ekspansjonen i tjenestebaserte næringer har skjedd i offentlig sektor, som en følge av veksten i velferdsstaten med overføring av tjenesteyrker fra husholdningene til offentlige institusjoner. Den offentlige ekspansjonen vil ikke bli nærmere omtalt i dette notatet. Her tar vi for oss utviklingen i privat sektor og de forskjellige næringenes utviklingsforløp. Datagrunnlaget er Bedrifts- og Foretaksregisteret (BOF) til Statistisk sentralbyrå (SSB). Registeret har opplysninger om den enkelte bedrift eller foretak.¹ I likhet med de fleste andre databaser er heller ikke dette registeret perfekt. Først mot slutten av syttitallet har registeret full dekning i de tjenesteytende næringene, og av den grunn er 1980 blitt valgt som utgangår. Omleggingen fra ISIC-kode til NACE-kode i 1995 utgjør også et problem, ettersom klassifiseringsprinsippet brytes. Fordi 1994-tallene ikke er registrert etter samme prinsipp² som tidligere år, er 1993 siste år i tidsrekkene. Foruten offentlig sektor, mangler det også registrering for enkelte næringsgrupperinger. Det finnes ingen opplysninger om primærnæringene, bank- og forsikringsvirksomhet, kraft og vannforsyning, utenriks sjøfart samt luftfartsvirksomhet.

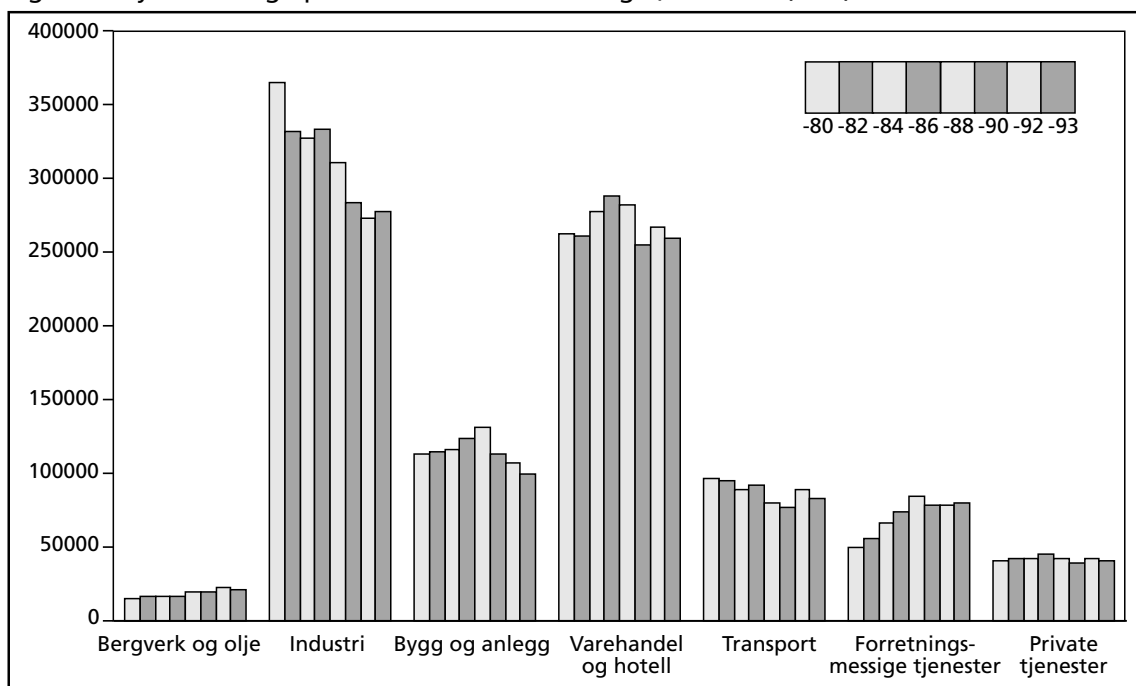
BOF registrerer sysselsetting målt i hele årsverk, og det er derfor viktig å skille mellom antall ansatte og årsverk. Bedrifter med mange deltidsansatte blir ikke registrert med like mange hoder, men med summen av deltidsstillingene. Det kan være stor forskjell på sysselsetting målt i årsverk og i antall ansatte. En bonde som leier inn 50 ungdommer til å plukke jordbær vil ha 50 ansatte, mens ungdommene til sammen gjerne ikke utfører mer

¹ Med bedrift menes funksjonell enhet hvor det hovedsakelig drives aktiviteter som faller innenfor en bestemt næringsgruppe, med foretak forstås en institusjonell enhet som omfatter all virksomhet som drives av samme eier. Et foretak kan altså bestå av en eller flere bedrifter.

² 1994-tallene tar utgangspunkt i det gjennomsnittlige antall ansatte per år, i motsetning til antall årsverk per år som i de tidligere årgangsfilene.

enn et par årsverk. Avhengig av om man benytter sysselsetting eller antall ansatte som målestokk, vil det slå forskjellig ut for de ulike næringene. Tradisjonelt har det vært en lavere andel med deltidsansatte innen den mer mannsdominerte sekundærsektoren, mens det har vært en tilsvarende høyere andel av deltidsansatte i de mer kvinneorienterte tjenestenæringene. Dersom man benytter ansatte som måleenhet i stedet for sysselsatte i årsverk, vil enkelte tjenestenæringene være større enn det som kommer frem gjennom BOF-statistikken.

Figur 1.1 Sysselsetting i privat sektor – alle næringer, 1980–93 (BOF)

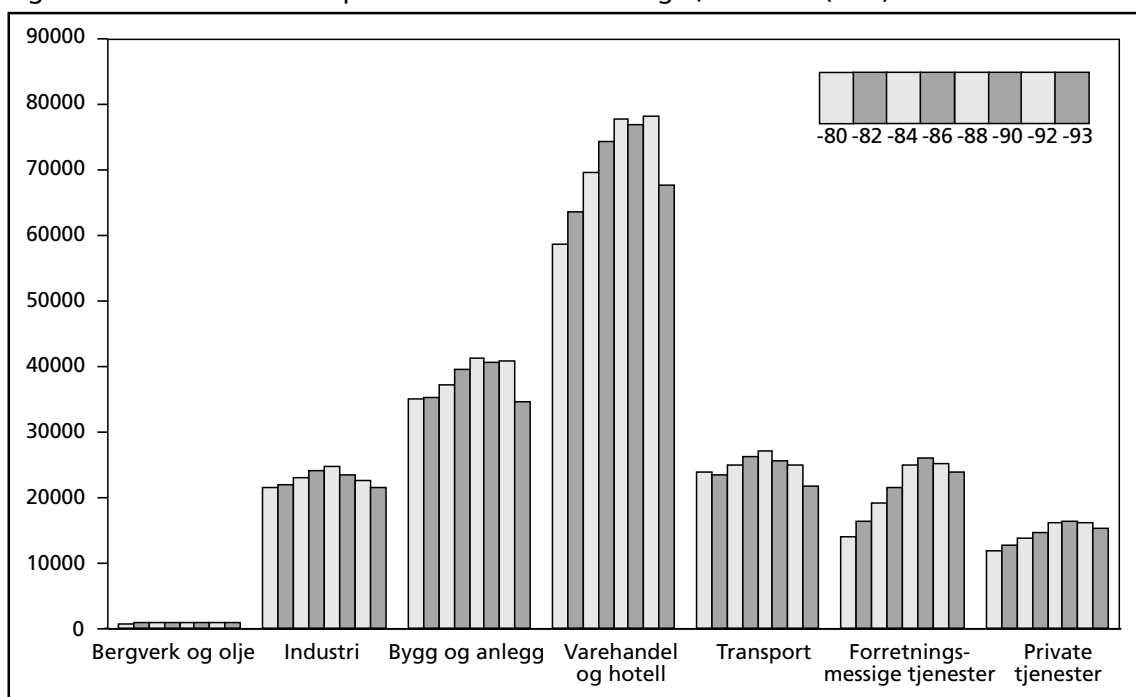
Av figur 1.1 ser man at den generelle utviklingen med nedgang i sysselsetting i sekundærnæringene og vekst i tertiærnæringene, ikke bare kan forklares gjennom veksten i offentlig sektor. Derimot er det enkelte næringer som skiller seg noe ut. For sekundærnæringene ser man at oljeutvinning og bergverk ligger relativt jevnt, med en marginal økning i sysselsettingen. I slutten av perioden sysselsetter denne næringen 21 000 årsverk. Veksten kan forklares med at utbyggingen og driften i Nordsjøen er større enn nedbyggingen av bergverksdriften på fastlandet. Industrien reduseres kraftig i løpet av perioden, med en nedgang på nesten 90 000 årsverk. Den andre store sekundærnæringen bygg og anlegg varierer fra 100 000 til 130 000 årsverk i løpet av perioden. Ut fra figuren ser man at næringen er på topp i sysselsetting under høykonjunkturen seint på åttitallet, og at den er svakest i lavkonjunkturen tidlig på nittitallet.

I tjenesteytende sektor er det først og fremst de forretningsmessige tjenestene som skiller seg ut. I løpet av perioden 1980–93 blir sysselsettingen nesten fordoblet. Tilsvarende ser man at den største tjenesteytende næringen, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet, følger konjunkturene på samme måte som bygg- og anleggsnæringen. Næringen er på topp i sysselsetting i 1988 med 282 000 årsverk, mens den er nede i 255 000 årsverk to år seinere. Mot slutten av perioden er det igjen vekst, og næringen sysselsetter omtrent 260 000 årsverk i 1993. De private tjenestene derimot ligger jevnt på omkring 40 000 årsverk i hele perioden,

og synes å være lite påvirket av de økonomiske konjunktorene. Transportnæringen har i likhet med industrien en nedgang i sysselsettingen fra 1980. For perioden 1980–93 var nedgangen på omtrent 17 000 årsverk. I likhet med sekundærnæringene er det forskjeller i utviklingsforløpet blant tertiærnæringene. Først og fremst er det en kraftig vekst i de forretningsmessige tjenestene, den store tjenestenæringen varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet følger mer de økonomiske konjunktorene. Transportnæringen derimot synes å følge nedgangen i industrisysselsettingen i perioden. I hovedtrekk kan man si at dette er de viktigste utviklingstrekkene i perioden 1980–93:

- Nedgang i industrisysselsettingen med nesten 90 000 årsverk.
- Sterk vekst i forretningsmessige tjenester.
- Private tjenester er stabile gjennom hele perioden, mens det er nedgang i transportsysselsettingen.
- Bygg og anlegg utgjør sammen med varehandel, hotell og restaurant de mest «konjunkturfølsomme» næringene målt etter sysselsetting.

Figur 1.2 Antall bedrifter i privat sektor – alle næringer, 1980–93 (BOF)

Figur 1.2 viser i antall bedrifter i de ulike næringene i perioden 1980–93. I løpet av disse årene økte den samlede bedriftsmassen fra 165 000 til 208 500 bedrifter. Først og fremst ser man at den store servicenæringen varehandel, hotell og restaurant har en kraftig økning gjennom åttitallet. Målt i antall bedrifter er denne næringen dobbelt så stor som den nest største næringen, bygg og anlegg. Ut fra figuren ser man at det i begynnelsen av perioden var i underkant av 60 000 bedrifter i varehandel, hotell og restaurant, mens det i slutten av perioden var nesten 80 000 slike bedrifter. Bygg- og anleggsnæringen derimot synes å ligge mer stabilt, selv om det også her er en mindre vekst i bedriftsmassen. Det er om lag 6000

flere bygg- og anleggsbedrifter i slutten enn i begynnelsen av perioden. Bedriftsmassen for industrien ligger i overkant av 20 000 bedrifter, med en topp i høykonjunkturåret 1988 med 24 500 bedrifter. Transportnæringen ligger også forholdsmessig jevnt gjennom perioden, med om lag 25 000 bedrifter.

For de mindre næringene ser man at det er en sterk vekst for de forretningsmessige tjenestene. Bedriftsmassen øker her fra 14 000 til 25 000 bedrifter i løpet av perioden. Denne næringen hadde også en kraftig sysselsettingsvekst i perioden. De private tjenestene har også en mindre vekst i bedriftsmassen, fra 12 000 i 1980 til i overkant av 16 000 i 1992.

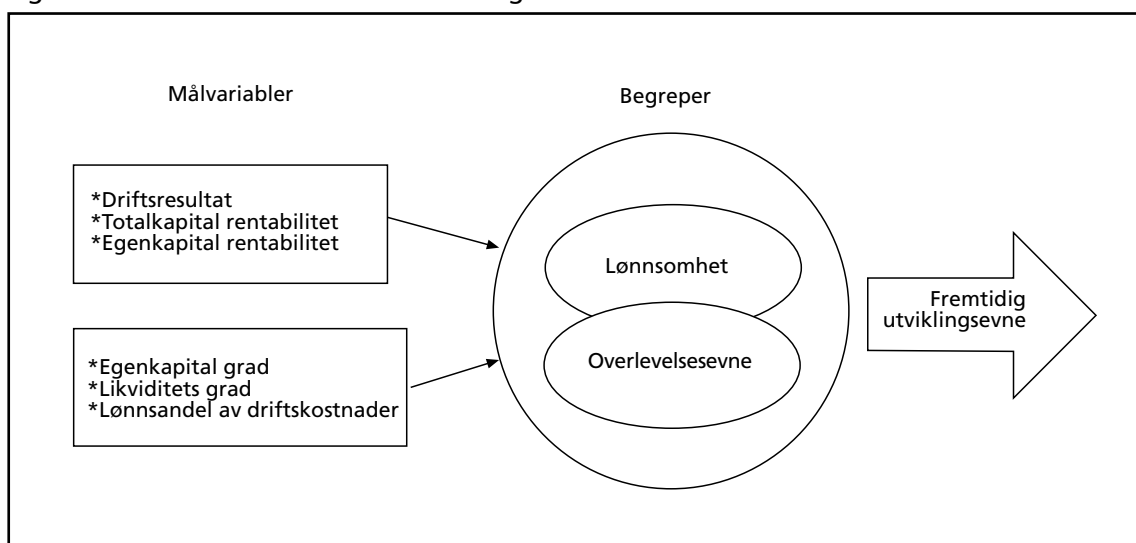
1.2 Økonomisk utvikling 1995–97

I dette avsnittet diskuteres først bruk av ulike mål for lønnsomhet og foretakenes overlevelsessevne. Deretter redegjøres det for data som ligger til grunn for de økonomiske analysene. Til slutt presenteres de ulike økonomiske nøkkeltallene for foretakenes lønnsomhet og overlevelsessevne.

Mål for lønnsomhet og soliditet

Å finne en enkel måte å beregne lønnsomhet og overlevelsessevne på er langt vanskeligere enn man i utgangspunktet skulle tro. Alle lønnsomhets- og overlevelsesmål har klare fordeler og ulemper. I de økonomiske analysene i dette notatet bruker vi de mest utbredte målvariablene for lønnsomhet og overlevelsessevne (Huneide mfl 1998, Kinserdal 1994, Skalpe og Goldeng 1995). Lønnsomheten måles ved driftsmargin, totalkapitalrentabilitet, egenkapitalrentabilitet og overlevelsessevnen ved egenkapitalgrad, likviditet samt hvor stor andel lønn og sosiale kostnader utgjør av selskapenes driftskostnader.

Figur 1.3 Målvariabler for lønnsomhet og overlevelsessevne

Kilde: Figuren bygger på Skalpe og Goldeng 1995

Figur 1.3 viser hvordan lønnsomhet og overlevelsessevne er operasjonalisert. For hver av de to begrepene har vi tatt ut tre målvariabler. Lønnsomhet måles i forhold til driftsresultatet, eller hvor mye av hver krone omsatt man sitter igjen med etter at driftskostnadene er betalt. Dette resultatet eller marginen skal så gå med til å dekke renter, avdrag, ekstraordinære kostnader, skatter og eventuelle overskudd. Totalkapitalrentabiliteten viser avkastningen på den samlede investerte kapital, eller all den kapital som selskapet legger beslag på. Egenkapitalrentabiliteten viser avkastning på den delen av kapitalen som eierne selv har skutt inn i virksomheten.

Overlevelsessevne er også operasjonalisert på tre måter. Likviditet og soliditet utgjør mål på bedriftenes evne til å overleve. Soliditeten indikerer den langsiktige evnen, mens likviditeten indikerer den kortsiktige evnen til å innfri gjeld ved forfall. Den tredje målvariabelen, lønnsandel av driftskostnader, referer til andelen av innsatsfaktorer i produksjonen som faktisk er lønn. Dette tallet viser i hvilken grad endringer i lønnskostnadene påvirker eller endrer det totale kostnadsbildet.

Figur 1.4 Fordeler og ulemper med de forskjellige lønnsomhetsoperasjonaliseringene

Lønnsomhet	Fordeler	Ulemper
Driftsresultat/driftsmargin	Vanskelig å manipulere Driftsfokusert	Sårbar overfor periodisering og klassifiseringsprinsipper
Totalkapitalrentabilitet	Reflekterer ressursbruk og samlet avkastning	Måleproblemer når det gjelder verdivurderinger. Forutsetter at bokførte tall er reelle tall. Skiller heller ikke mellom drifts- eller kapitalbasert avkastning.
Egenkapitalrentabilitet	Viser eiernes avkastning på investeringen	Måleproblemer når det gjelder verdivurderinger Påvirkes kraftig av kapitalstruktur Stor variasjon Lite egnet for bedrifter med negativ egenkapital

Figur 1.5 Fordeler og ulemper med forskjellige operasjonaliseringer av overlevelsessevne

Overlevelsessevne	Fordeler	Ulemper
Likviditetsgrad	Viser kortsiktig evne til å betale gjeld ved forfall	Påvirkes av periodiseringer Statisk, ikke så interessant
Egenkapitalgrad	Viser langsiktig evne til å stå imot endringer i rammebetingelser	Måleproblemer når det gjelder verdivurderinger
Lønnsandel av driftskostnader	Lite manipulerbar	Statisk, ikke så interessant

Kilde: Basert på Skalpe og Goldeng 1995

Regnskapsdata

Regnskapsdatabasen fra Dun og Bradstreet (D&B) utgjør datagrunnlaget for de økonomiske analysene. D&B-databasen inneholder i underkant av 117 000 aksjeselskaper i 1997 og

106 000 i 1995. Ettersom en del av disse selskapene er relativt små, har vi valgt å kaste ut de med mindre enn 500 000 kroner i omsetning, fordi disse «mikro»foretakene forstyrrer det samlede bildet ganske kraftig. Etter at de minste foretakene er tatt ut, står vi igjen med 76 000 aksjeselskaper i 1997 og 70 000 i 1995. Som det kommer frem tidligere i notatet, finnes det to standarder for næringsgrupperinger, ISIC-standard og den noe nyere NACE-standard. Selv om NACE-standard er den nye standarden, har vi valgt å kode denne tilbake til ISIC i dette kapitlet. Dette for å få en viss sammenheng med de strukturmessige fremstillingene i avsnitt 1.1. Derimot har vi valgt å bruke NACE-standard i de mer detaljerte fremstillingene i kapittel 2 og utover. Når vi går spesifikt inn i næringen, benyttes altså den nyeste standarden – NACE.

Driftsmarginer 1995–97

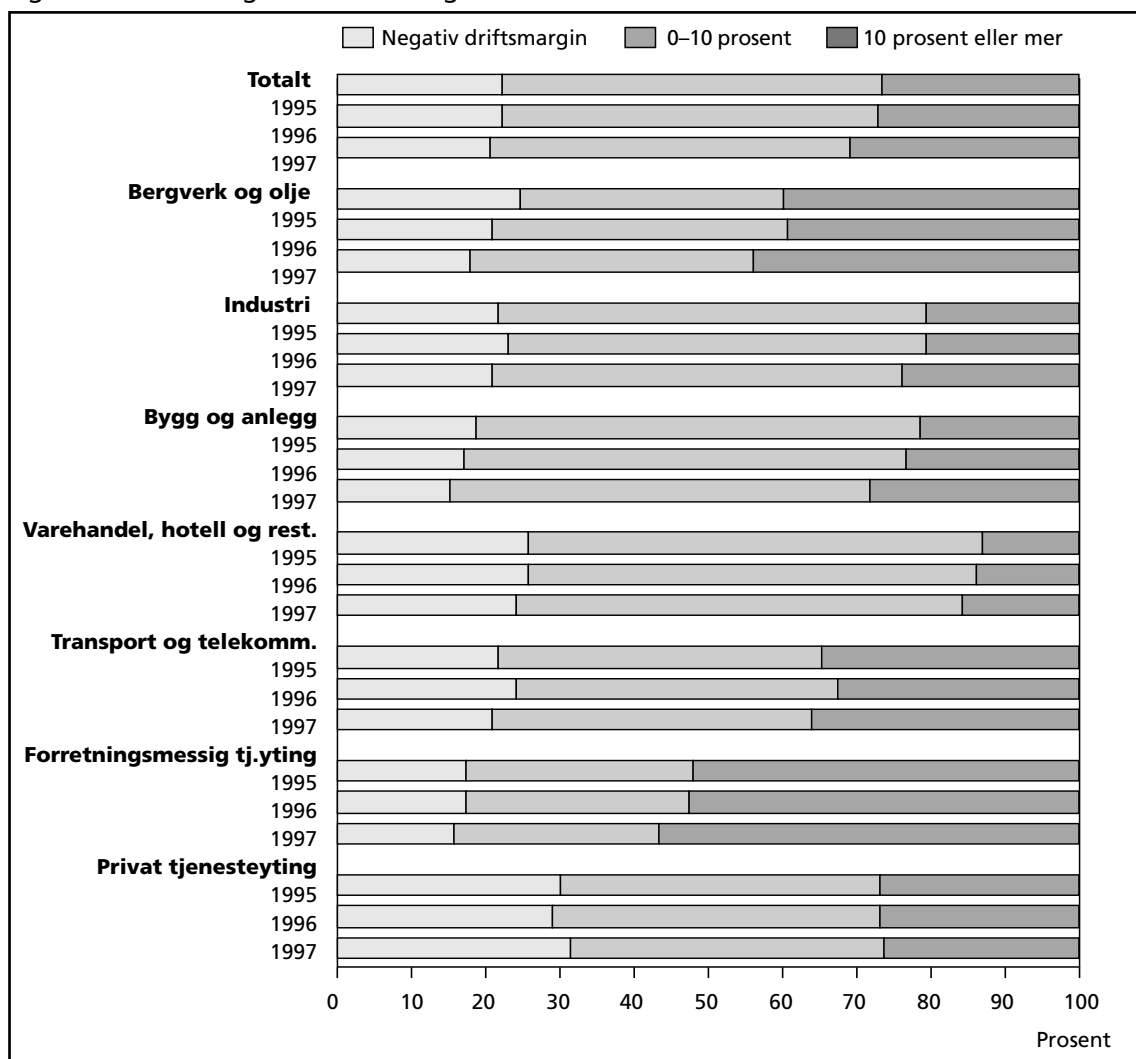
Med driftsmargin menes normal driftsavkastning på ordinær virksomhet. Dette nøkkeltallet gir oversikt over lønnsomheten når resultat og inntektsstørrelse kun er relatert til hovedformålet av virksomheten. Forholdstallet er derfor relevant i forbindelse med lønnsomhetsmålinger av den primære driften i selskapene. Driftsmarginen er den delen av regnskapsført inntekt som eierne disponerer etter at varer, tjenester og lønninger er betalt. Dersom driftsmarginen er negativ, skaper ikke bedriften midler nok til å dekke eventuelle finansielle underskudd, betale eierne eller finansiere nye investeringer. Negativ driftsmargin over lengre perioder kan føre til nedbygging av egenkapitalen og i siste instans til avvikling av foretaket. Følgende regnskapsposter er med i beregning av driftsmarginen:

Driftsinntekter
- vareforbruk
- lønn og sosiale kostnader
- andre innkjøps-, tilvirknings-, salgs-, og administrasjonskostnader
- avskrivninger
- tap på fordringer
- tillegg eller fradrag for beholdningsendringer
- andre driftskostnader
= Driftsresultat
$\text{Driftsmargin} = \frac{\text{Driftsresultat} * 100}{\text{Sum driftsinntekter}}$

Av figur 1.6 fremgår det at hvert femte foretak hadde negativ driftsmargin i årene 1995–97, mens om lag halvparten av foretakene hadde en driftsmargin mellom null og ti prosent. Andelen foretak med en driftsmargin på ti prosent eller mer, økte fra 27 prosent i 1996 til 31 prosent i 1997. Gjennomsnittlig driftsmargin var ni prosent og medianen fem prosent. Medianen viser midtverdien i fordelingen som halvparten av foretakene ligger over eller under. Når vi som her finner at halvparten av foretakene har en driftsmargin på under fem prosent, har vi en ganske skjev fordeling, der enkelte foretak med høy driftsmargin trekker opp gjennomsnittsverdien.

For de enkelte næringene ser vi at forretningsmessig tjenesteyting har de beste resultatene. I overkant av halvparten av foretakene har en driftsmargin på ti prosent eller mer, mens bare 16–17 prosent har negativ driftsmargin i perioden 1995–97. I motsatt ende av skalaen finner vi varehandel, hotell og restaurant og privat tjenesteyting. I privat tjenesteyting hadde hvert tredje foretak negativ driftsmargin i 1997, men samtidig var det en ganske stor andel (26%) som hadde en driftsmargin på ti prosent eller mer. Hvert fjerde foretak i varehandel, hotell og restaurant hadde negativ driftsmargin i årene 1995–97, mens det var en liten andel med høye driftsmarginer. Fra 13–16 prosent hadde en driftsmargin på ti prosent eller mer. Innen bergverk og olje har det skjedd en resultatforbedring fra 1995–97. Andelen foretak med negativ driftsmargin er redusert fra 25 til 18 prosent, og andelen med driftsmargin på ti prosent eller mer har økt fra 40 til 44 prosent. Bygg og anlegg har også forbedret resultatene i perioden, mens utviklingen i industrien har vært ganske stabil.

Figur 1.6 Driftsmarginer alle næringer 1995–97

Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt fra fremstillingen.

Figuren er basert på 70 300 aksjeselskaper i regnskapsåret 1997, 67 100 selskaper i 1996 og 64 500 selskaper i 1995.

Totalkapitalrentabilitet 1995–97

En vanlig måte å måle lønnsomhet på er å se hvor stort overskuddet er i forhold til kapitalinnsatsen. Totalkapitalrentabilitet er et velbrukt forholdstall som referer til avkastningen på den samlede investerte kapitalen i selskapene, uavhengig om det er finansiert ved egenkapital eller fremmedkapital (lånekapital). Totalkapitalrentabiliteten viser hvor mye eierne får igjen på investerte midler, både på realkapitalen som er plassert i virksomheten og på fordringer foretaket har på andre (bankinnskudd, aksjer og lignende). I foretak med høyt driftsresultat og lave lønnskostnader, eller med liten bokført kapital i forhold til omsetning, kan avkastningen på totalkapitalen bli meget høy. Dette er gjerne tilfellet for småforetak eller kunnskapsbedrifter som har en stor andel «menneskelig kapital», men forholdsvis lite realkapital i form av maskiner og annet utstyr (Kvinge og Langeland 1995). Totalkapitalrentabilitet defineres på følgende måte:

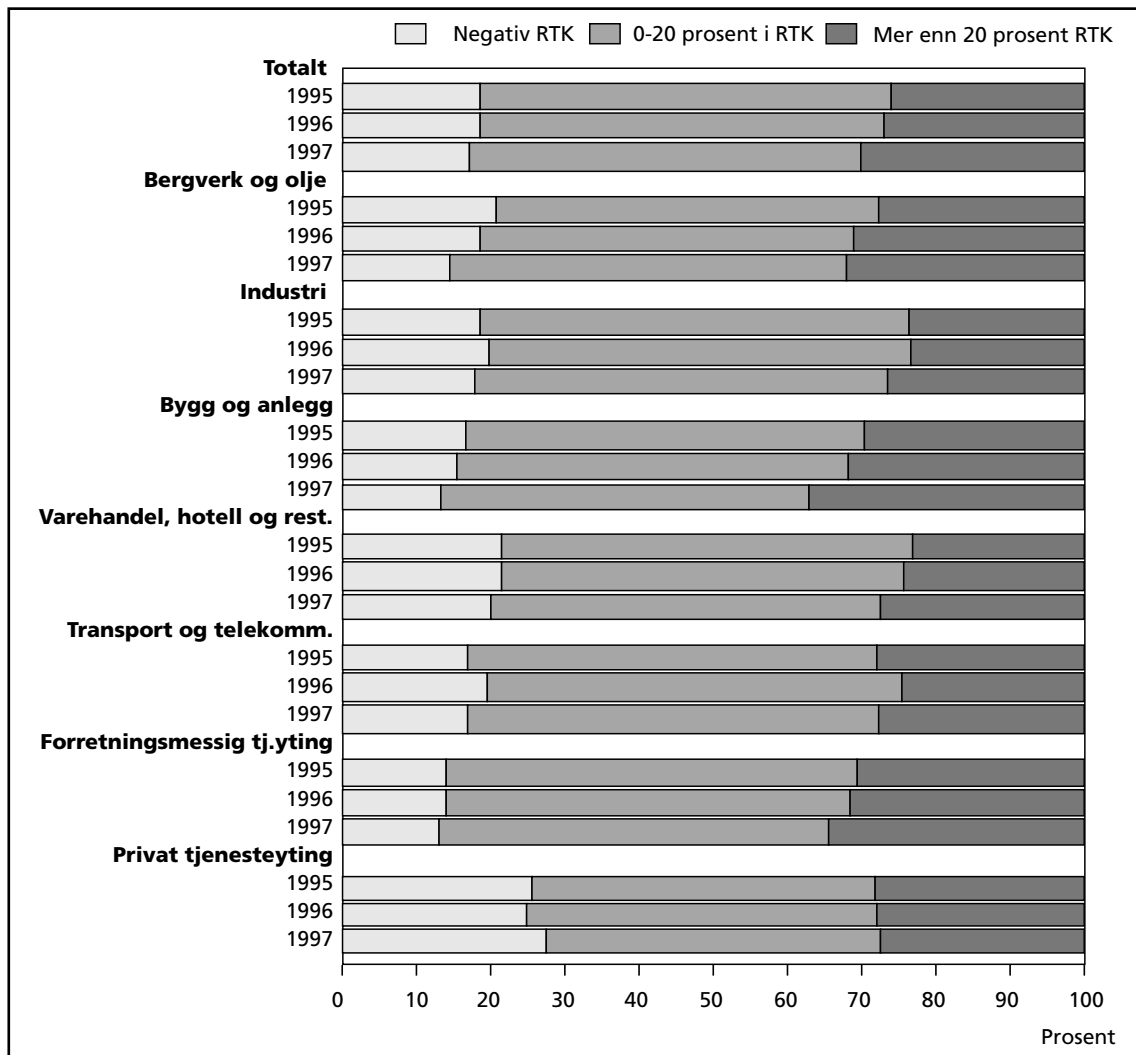
$$\text{Totalkapitalrentabilitet} = \frac{(\text{resultat før ekstraordinære poster} + \text{finanskostnader}) * 100}{\text{Gjennomsnittlig totalkapital}}$$

Fordi nevneren i brøken skal uttrykke den gjennomsnittlige totalkapitalen for et regnskapsår, må man ha med selskapenes verdier både ved inngangen og utgangen av regnskapsåret. Etter at årgangsfilene for 1994, 1995, 1996 og 1997 er koblet sammen, er selskapene delt inn i tre grupper – foretak med negativ avkastning på totalkapitalen, foretak med mellom 0 og 20 prosent avkastning og foretak med mer enn 20 prosent avkastning. Figur 1.7 viser hvordan avkastningen fordeler seg totalt og i ulike næringer.

Noe over halvparten av foretakene i alle næringer har en avkastning på totalkapitalen på mellom 0 og 20 prosent i årene 1995–97. Om lag hvert femte foretak har negativ avkastning. Det har vært en liten forbedring idet andelen foretak med avkastning over 20 prosent har økt fra 26 til 30 prosent, og andelen med negativ avkastning er blitt redusert fra 19 til 17 prosent. Gjennomsnittlig avkastning er på litt over 13 prosent, mens medianen viser at halvparten av foretakene har en avkastning på totalkapitalen på over elleve prosent, og halvparten en avkastning på under elleve prosent.

Lønnsomheten er klart forbedret i bygg og anlegg og i forretningsmessig tjenesteyting i årene 1995–97. I bygg og anlegg har andelen foretak med mer enn 20 prosent avkastning på totalkapitalen økt fra 30 til 37 prosent, samtidig som andelen med negativ avkastning er redusert fra 17 til 13 prosent. Tilsvarende har andelen foretak med høy avkastning i forretningsmessig tjenesteyting økt fra 31 til 34 prosent, mens andelen med negativ avkastning er blitt redusert fra 14 til 13 prosent. Andelen foretak med negativ avkastning er også merkbart redusert i bergverk og olje, fra 21 til 15 prosent i samme tidsrom. Høyest andel foretak med negativ totalkapitalrentabilitet finner vi i privat tjenesteyting, med 27 prosent i 1997.

Figur 1.7 Totalkapitalrentabilitet alle næringer 1995–97

*Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt av fremstillingen. Figuren er basert på 62 200 selskaper i 1997, 61 500 selskaper i 1996 og 59 500 selskaper i 1995.

Egenkapitalrentabilitet 1995–97

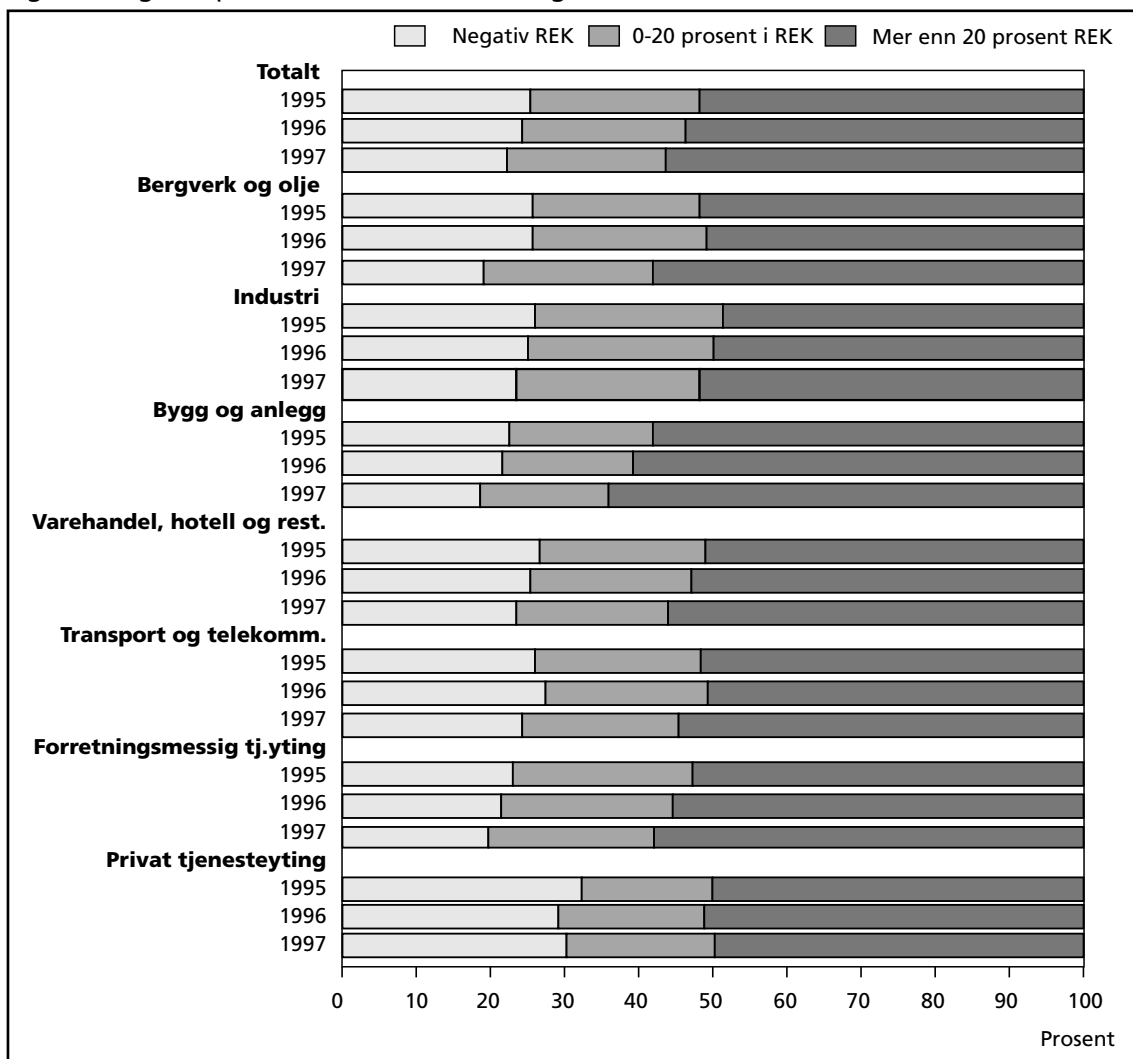
Egenkapitalrentabiliteten referer til den avkastning eierne får på sin innskutte kapital i foretaket. Avkastningen på egenkapitalen er et samlet mål på hvordan foretaket har lykket i løpet av året. Egenkapitalrentabiliteten beror dels på effektiviteten i produksjon, målt ved totalkapitalrentabiliteten, og dels på hvordan produksjonen er finansiert. Gjeldsgraden spiller en stor rolle i forhold til dette avkastningsmålet. Dersom avkastningen overstiger gjeldsrenten, vil gjeldsfinansiering bidra positivt til egenkapitalrentabiliteten. Jo høyere gjeldsgrad, desto høyere avkastning på egenkapitalen. Men dersom gjeldsrenten er høyere enn avkastningen, vil det medføre underskudd og en kraftig reduksjon i egenkapitalen. Dette nøkkeltallet påvirkes derfor sterkt av hvordan foretakene har finansiert sin virksomhet.

Det finnes ikke noen «optimal» gjelds- eller egenkapitalgrad, dette avhenger av den risikoprofil som selskapet ønsker å ha og styret og ledelsens innstilling til å ta risiko (Myers 1990). Har selskapet «gode» fremtidsutsikter med jevn og høy inntjening, vil det være fordelaktig med en høy gjeldsgrad. Er det derimot svingninger og usikkerhet knyttet til inntjeningen, bør man heller satse på en høyere egenkapitalgrad for å kunne stå rustet mot svingningene i markedet. Så lenge avkastningen er høyere enn gjeldsrenten, vil avkastningen på egenkapitalen bli høyere, desto høyere gjeldsgraden er. Avkastningen på egenkapitalen må derfor ses i lys av gjelds- eller egenkapitalandelen, som vi vil komme nærmere tilbake til i neste avsnitt. Egenkapitalrentabilitet defineres på følgende måte:

$$\text{Egenkapitalrentabilitet} = \frac{(\text{Resultat før ekstraordinære poster} - \text{skatt}) * 100}{\text{Gjennomsnittlig egenkapital}}$$

Fordi nevneren i brøken skal uttrykke den gjennomsnittlige egenkapitalen for et regnskapsår, må man ha med selskapenes verdier både ved inngangen og utgangen av regnskapsåret. Etter

Figur 1.8 Egenkapitalrentabilitet alle næringer 1995–97

*Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt av fremstillingen. Figuren er basert på 62 000 selskaper i 1997, 61 300 selskaper i 1996 og 59 000 selskaper i 1995.

at årgangsfilene for 1994, 1995, 1996 og 1997 er koblet sammen, har selskapene blitt gruppert inn i tre grupper, de med negativ avkastning, de med mellom 0 og 20 prosent avkastning, og de med mer enn 20 prosent avkastning på egenkapitalen.

Figur 1.8 viser at vel halvparten av foretakene har en avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, og at det har vært en forbedring fra 1995 til 1997, fra 52 til 56 prosent. Gjennomsnittlig egenkapitalrentabilitet for alle næringer var om lag 32 prosent og medianavkastningen på 26 prosent. Lønnsomheten er forbedret i de fleste næringer i denne perioden. I bygg og anlegg er andelen foretak med avkastning på mer enn 20 prosent økt fra 58 til 64 prosent, i bergverk og olje fra 52 til 58 prosent og i forretningsmessig tjenesteyting fra 52 til 58 prosent. Høyest andel foretak med negativ avkastning på egenkapitalen er det i privat tjenesteyting, der nærmere hvert tredje foretak kommer i denne gruppen.

Totalkapitalrentabiliteten er ofte et bedre mål for lønnsomhet enn egenkapitalrentabiliteten. Avkastningen på egenkapitalen kan svinge sterkt fra år til år, og det er usikkert hvor stor vekt man skal tillegge tall for en treårsperiode. Egenkapitalrentabiliteten er dessuten som nevnt svært følsom for finansieringsformen.

Egenkapitalgrad 1995–97

Som det kom frem av det foregående avsnittet, er det en sammenheng mellom andelen av egenkapital og avkastningen på denne. Jo større andel egenkapitalen utgjør av totalkapitalen, desto bedre soliditet har et foretak. God soliditet har betydning for foretakenes evne til å tåle tilbakeslag og tap eller til å foreta nye satsinger, mens lav soliditet vil påvirke foretakenes kredittverdighet og gjøre det vanskeligere å få lån. En høy gjeldsgrad gjør også foretakene mer utsatt for konkurs. Det er vanskelig å fastslå hva som er god soliditet eller en optimal kapitalstruktur for et foretak, og det vil trolig variere fra bransje til bransje. En egenkapitalandel på om lag 40 prosent regnes imidlertid for å være tilfredsstillende (Boye og Kinserdal 1992).

Egenkapitalgraden defineres på følgende måte:

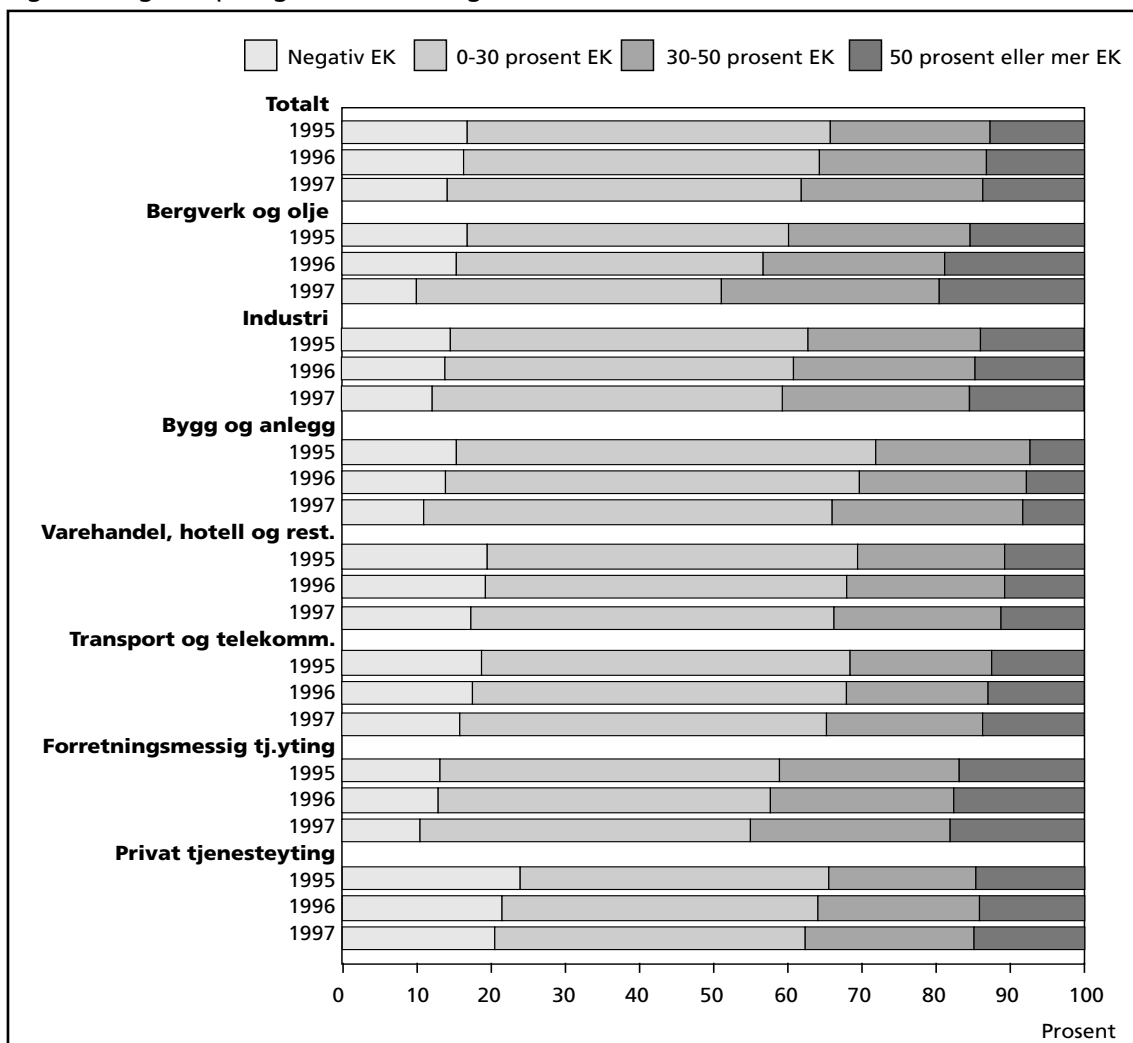
$$\text{Egenkapitalgrad} = \frac{\text{Egenkapital inkludert minoritetsinteresser} * 100}{\text{Totalkapital}}$$

De forskjellige selskapene er gruppert i fire: de med negativ egenkapital, de med egenkapitalgrad mellom 0 og 30 prosent, de med mellom 30 og 50 prosent, og de som har mer enn 50 prosent andel av totalkapitalen.

Som det fremgår av figur 1.9 på neste side, har om lag hvert tredje foretak en tilfredsstillende egenkapitalgrad i 1996 og 1997, mens 13–14 prosent har meget god soliditet med en egenkapitalgrad på 50 prosent eller mer. Det har vært en bedring i soliditeten fra 1995 til 1997. Det er færre foretak med negativ egenkapital i 1997 enn i 1995, og andelen foretak med egenkapitalgrad over 30 prosent har økt fra 34 til 38 prosent. Om lag halvparten av foretakene har en egenkapitalgrad på mellom 0 og 30 prosent. Gjennomsnittlig egenkapitalgrad for alle foretak var om lag 23 prosent,³ og medianen det samme.

³ Her er det brukt trimmet gjennomsnitt, der de mest ekstreme ytterverdiene i halene av fordelingen er kuttet bort (5% i hver ende). Det rene aritmetiske gjennomsnittet er bare litt over 2 prosent og viser at fordelingen er meget skjev, og at det er en del foretak med ekstremt lave verdier som trekker ned gjennomsnittet.

Figur 1.9 Egenkapitalgrad alle næringer 1995–97

Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt av fremstillingen. Figuren er basert på 70 200 selskaper i 1997, 67 100 i 1996 og 64 400 i 1995.

Det er størst andel foretak med negativ egenkapitalgrad i privat tjenesteyting, varehandel, hotell og restaurant, transport og telekommunikasjon. Hvert fjerde foretak i privat tjenesteyting hadde negativ egenkapitalgrad i 1995 og hvert femte i 1997. I motsatt ende av skalen finner vi forretningsmessig tjenesteyting og bergverk og olje. Her var det lavest andel foretak med negativ egenkapitalgrad og størst andel med en egenkapitalandel på 50 prosent eller mer. Industri og bygg og anlegg plasserer seg i en mellomkategori.

Likviditet 1995–97

Likviditeten viser foretakets evne til å betale sine forpliktelser etter hvert som de forfaller. Når likviditeten er én eller 100 prosent, innebærer det at den kortsiktige gjelden kan betales omgående. Likviditetsmålet er problematisk av to grunner. Først fordi likviditetsgraden bare måles på balansetidspunktet og derfor bare gir begrenset informasjon om foretakets løpende betalingsdyktighet. Dernest fordi alle omløpsmidlene ikke er like likvide. Dersom foretakets gjeld forfaller innen en måned, mens foretaket har store kundefordringer som først innbetales

etter to måneder, vil foretaket ha betalingsproblemer selv om likviditeten er tilfredsstillende. Det er derfor alltid problematisk å trekke endelige konklusjoner om betalingsevne ut fra regnskapsdata (NOS Regnskapsstatistikk).

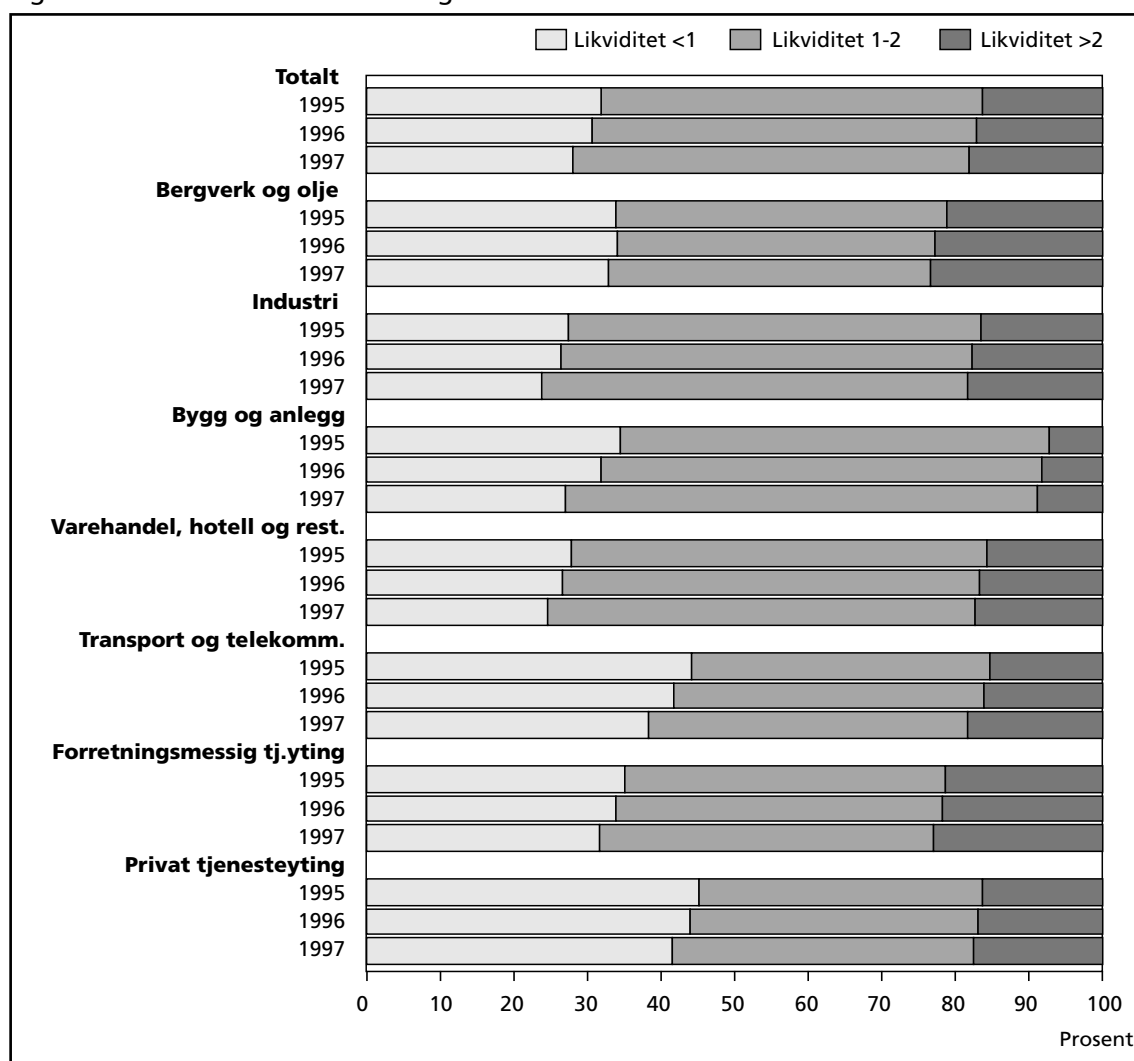
Vanligvis beregnes to forholdstall for likviditeten. Likviditetsgrad 1, som brukes her, defineres på følgende måte:

$$\text{Likviditetsgrad 1} = \frac{\text{Omløpsmidler}}{\text{Kortsiktig gjeld}}$$

En gammel regel innen bankvesenet sier at dette forholdet bør være minst 2:1, det vi si at omløpsmidlene er dobbelt så store som den kortsiktige gjelden til foretaket. Ved likviditetsgrad 2, som også brukes, settes bare de mest likvide omløpsmidler i forhold til kortsiktig gjeld. Vanligvis kreves at dette forholdet skal være minst 1:1, det vi si at den kortsiktige gjelden skal kunne betales omgående.

Av figur 1.10 ser vi at færre enn hvert femte foretak klarer kravet i likviditetsgrad 1 om at omløpsmidlene skal være dobbelt så store som den kortsiktige gjelden, mens om lag

Figur 1.10 Likviditet for alle næringer 1995–97

Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt av fremstillingen. Figuren er basert på 70 100 selskaper i 1997, 67 000 i 1996 og 64 400 i 1995.

halvparten av foretakene har en likviditet på mellom 1 og 2. Det har skjedd en svak bedring i likviditeten fra 1995 til 1997. Andelen foretak med likviditetsgrad under 1 er sunket fra 32 til 28 prosent i disse tre årene. Gjennomsnittlig likviditetsgrad for alle foretakene er 1,4, mens medianen er 1,3.

Blant de ulike næringene ser vi at i industri, bygg og anlegg og varehandel, hotell og restaurant har tre av fire foretak en likviditetsgrad større enn 1 i perioden 1995–97. Svakest likviditet er det i privat tjenesteyting, der over 40 prosent av foretakene har en likviditetsgrad mindre enn 1 i alle tre årene.

Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader 1995–97

Denne indikatoren viser hvor mye lønn, arbeidsgiveravgift, pensjonskostnader og andre personalmessige godtgjørelser utgjør av foretakenes samlede driftskostnader. Det er en rekke problemstillinger en må ta hensyn til når en utformer denne indikatoren, fordi hvordan en definerer driftskostnader, vil påvirke beregningsgrunnlaget. Med driftskostnader menes de kostnader selskapene har i forbindelse med sin vanlige drift. Men, det er en vurderingssak om for eksempel avskrivninger skal være med i kostnadsgrunnlaget, eller skatt, eller for den saks skyld rentekostnader.

Vi har valgt å utelate finansielle eller ekstraordinære poster fra kostnadsgrunnlaget. Grunnen til at rentekostnadene ikke er tatt med, er at beregningsgrunnlaget påvirkes av *hvordan* bedriften er finansiert. Selskaper med høye rentekostnader vil ha lavere andel lønn og sosiale kostnader enn selskaper med lave rentekostnader. Selskaper med høy egenkapital vil derfor ha en høyere andel av sine kostnader knyttet til lønn enn selskaper med mye gjeld. Tilsvarende er skatt utelatt av kostnadsgrunnlaget fordi det kun er selskaper med overskudd som betaler skatt. Selskaper med overskudd vil derfor ha høyere samlede kostnader enn selskaper med underskudd, fordi disse ikke betaler skatt.

Vi har derimot tatt med avskrivninger i kostnadsgrunnlaget. Det finnes ingen konto for avskrivninger, men posten avspeiler verdiforringelsen på produksjonsmidler eller immaterielle verdier. Såfremt avskrivningsplanen følger den markedsmessige forringelsesverdien på driftsmidlet, er avskrivningen berettiget til å være med som en del av driftskostnadene. Dette kan by på problemer dersom det er kraftig avvik i form av opp- og nedskrivninger. Det optimale ville vært å gått inn i hvert selskap og forsøkt å anslå de virkelige verdiene på anleggsmidlene. Men siden databasen omfatter så mange selskaper, sier det seg selv at det ikke har vært mulig å foreta finansielle vurderinger for de enkelte selskapene. De regnskapsmessige avskrivningene antas derfor å avspeile en reell verdiforringelse. Følgende kostnader ligger til grunn for våre beregninger:

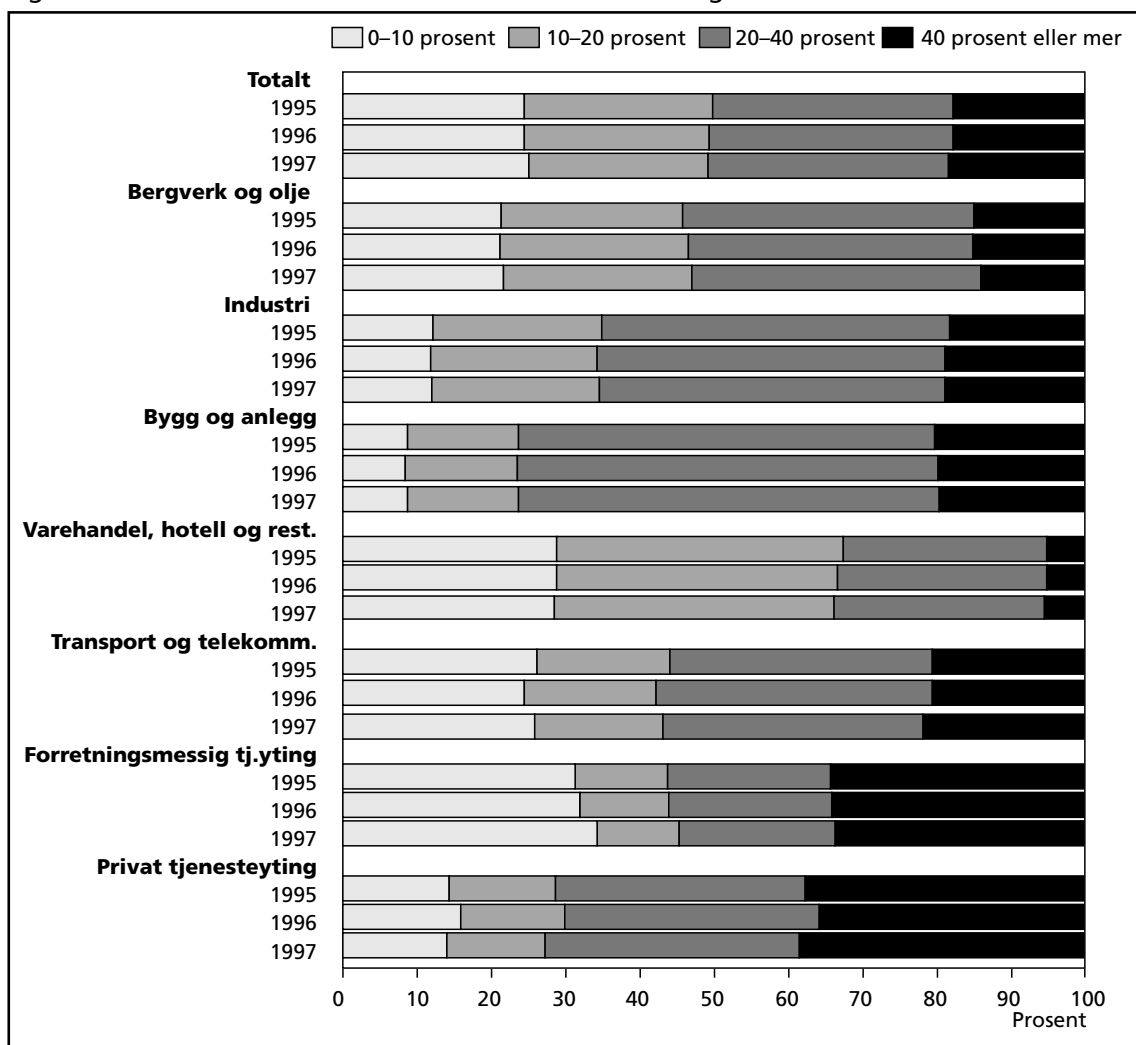
Lønn og sosiale kostnader / (vareforbruk + lønn og sosiale kostnader + avskrivninger + tap på krav + salgs og administrasjonskostnader + andre driftskostnader).
--

Figur 1.11 viser at lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader har vært stabile i årene 1995–97. For halvparten av foretakene er lønnskostnadene lavere enn 20 prosent av driftskostnadene, hvert tredje foretak har lønnskostnader på 20–40 prosent, og nesten ett av fire foretak har lønnskostnader på 40 prosent eller mer av driftskostnadene. I gjennomsnitt

utgjør lønnskostnadene 23 prosent av driftskostnadene i alle foretak, mens medianen er om lag 21 prosent.

Størst andel foretak med høye lønnskostnader finner vi i privat tjenesteyting, der 38 prosent av foretakene har lønnskostnader på 40 prosent eller mer. Tilsvarende har 34 prosent av foretakene i forretningsmessig tjenesteyting like store lønnskostnader. Innen varehandel, hotell og restaurant er det bare fem prosent av foretakene med så høye lønnskostnader. I motsatt ende av skalaen finner vi at forretningsmessig tjenesteyting også har størst andel foretak med lave lønnskostnader, idet 34 prosent har lønnskostnader som utgjør null–ti prosent av driftskostnadene. Her skiller bygg og anlegg seg ut ved at bare åtte–ni prosent av foretakene har så lave lønnskostnader. I bygg og anlegg har tre av fire foretak lønnskostnader på 20 prosent eller mer, mens dette er tilfellet bare for hvert tredje foretak innen varehandel, hotell og restaurant.

Figur 1.11 Lønn som andel av driftskostnader alle næringer 1995–97

Nacekode 74150 holding- og managementselskaper er utelatt av fremstillingen. Figuren er basert på 70 200 selskaper i 1997, 67 100 selskaper i 1996 og 64 400 selskaper 1995.

1.3 Oppsummering

Kapittel 1 gir en oversikt over strukturutviklingen i norsk næringsliv i utvalgte næringer i perioden 1980 til 1993 med vekt på utvikling i sysselsetting og bedriftsmasse. Kapitlet inneholder også en oversikt over den økonomiske utviklingen i de samme næringer i perioden 1995 til 1997.

Hovedtendensen i strukturendringene i perioden 1980–93 er nedgang i industri- næringene og vekst i tjenesteytende næringer. I sekundærnæringene har utviklingen i oljeutvinning og bergverk vært stabil med en ubetydelig vekst i sysselsettingen. Industrien er kraftig redusert i løpet av perioden med en nedgang på nesten 90 000 årsverk. Bygg og anlegg varierer sterkt med konjunktorene og svinger mellom 100 000 til 130 000 årsverk i løpet av perioden. I tjenesteytende sektor skiller forretningsmessige tjenester seg ut med en tilnærmet fordobling i sysselsettingen fra 1980 til 1993. Den største tjenesteytende næringen, varehandel, hotell og restaurantvirksomhet, følger konjunktorene på samme måte som bygg- og anleggsnæringen. Næringen sysselsetter 282 000 årsverk i 1988, men er nede i 255 000 årsverk to år seinere og har om lag 260 000 årsverk i 1993. Transportnæringen har i likhet med industrien en nedgang i sysselsettingen i perioden 1980–93 med om lag 17 000 årsverk.

I perioden 1990–92 økte den samlede bedriftsmassen fra 165 000 til 208 500 bedrifter. Varehandel, hotell og restaurant økte meget sterkt på åttitallet, fra snaut 60 000 bedrifter i 1980 til nesten 80 000 i 1992. Målt i antall bedrifter er denne næringen dobbelt så stor som den nest største næringen, bygg og anlegg. Bygg- og anleggsnæringen har også vokst noe, mens bedriftsmassen i industrien og transportnæringen har endret seg forholdsvis lite. Antall bedrifter innen forretningsmessige tjenester har økt kraftig, fra 14 000 til 25 000 bedrifter i løpet av perioden.

Lønnsomheten er forbedret i flere næringer i perioden 1995–97, men i enkelte næringer sliter fortsatt en relativt stor andel foretak med lav eller negativ lønnsomhet. Andelen foretak med en driftsmargin på ti prosent eller mer økte fra 27 prosent i 1995 til 31 prosent i 1997, men hvert femte foretak hadde negativ driftsmargin i perioden. Forretningsmessig tjenesteyting har de beste resultatene, og varehandel, hotell og restaurant og privat tjenesteyting de dårligste.

Vel halvparten av foretakene i alle næringer har en avkastning på totalkapitalen på mellom 0 og 20 prosent i årene 1995–97, men hvert fjerde foretak har negativ avkastning. Lønnsomheten er klart forbedret i bygg og anlegg og i forretningsmessig tjenesteyting i årene 1995–97. Størst andel foretak med negativ totalkapitalrentabilitet finner vi i privat tjenesteyting.

Lønnsomheten målt ved egenkapitalrentabiliteten er forbedret i de fleste næringer i perioden 1995–97. Mer enn halvparten av foretakene har en avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, det er en økning fra 52 til 56 prosent. Størst forbedring er det i bygg og anlegg og forretningsmessig tjenesteyting. Høyest andel foretak med negativ avkastning på egenkapitalen er det i privat tjenesteyting.

Soliditeten er forbedret i de fleste næringer i perioden 1995–97. Det er færre foretak med negativ egenkapital i 1997 enn i 1995, og andelen foretak med egenkapitalgrad over 30 prosent har økt fra 34 til 38 prosent. Størst andel foretak med negativ egenkapitalgrad er det i privat tjenesteyting, varehandel, hotell og restaurant, transport og telekommuni-

kasjon. Lavest andel foretak med negativ egenkapitalgrad og størst andel med en egenkapitalandel på 50 prosent eller mer finner vi forretningsmessig tjenesteyting og bergverk og olje.

Det har også skjedd en svak bedring i likviditeten fra 1995 til 1997. Andelen foretak med likviditetsgrad under 1 er sunket fra 32 til 28 prosent i disse tre årene. I industri, bygg og anlegg og varehandel, hotell og restaurant har tre av fire foretak en likviditetsgrad større enn 1. Svakest likviditet er det i privat tjenesteyting.

Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader har vært stabile i årene 1995–97. Lønnskostnadene utgjør under 20 prosent av driftskostnadene i over halvparten av foretakene, mens nesten ett av fire foretak har lønnskostnader på 40 prosent eller mer. Størst andel foretak med høye lønnskostnader finner vi i privat tjenesteyting og i forretningsmessig tjenesteyting, mens varehandel, hotell og restaurant har lavest andel foretak med høye lønnskostnader. Forretningsmessig tjenesteyting har også størst andel foretak med lave lønnskostnader.

2 Sysselsetting og foretaksstruktur i norsk servicesektor 1997

I dette kapitlet går vi nærmere inn på sysselsetting og foretaksstruktur i norsk servicesektor. Fremstillingen er basert på Dun & Bradstreets (D&B) database over norske aksjeselskaper. D&Bs regnskapsdatabase er ikke så godt egnet for analyser av sysselsetting siden den bygger på foretakenes årsregnskap. Ofte mangler det opplysninger om sysselsetting i årsregnskapet, og dels er det mangelfulle registreringsrutiner for sysselsettingstall. D&B-databasen omfatter dessuten bare aksjeselskaper slik at sysselsetting i personlig eide selskaper ikke telles med. Disse svakhetene gjør at tallene for sysselsetting blir for lave i servicesektoren totalt og for de enkelte næringer. Med opplysninger registrert på foretaksnivå blir det også vanskelig å foreta en eksakt regional fordeling av sysselsettingen i servicenæringene. Foretak som geografisk er registrert ett sted kan gjerne ha bedrifter plassert på flere geografiske steder. Sysselsettingen vil da bli registrert der foretaket er plassert selv om de sysselsatte finnes i bedrifter plassert andre steder.

Ved å bruke Dun & Bradstreet får vi altså en del avvik både i nivå og fordeling av sysselsettingen i servicesektoren. Den beste informasjonskilden for sysselsetting og bedriftsstruktur er Bedrifts- og Foretaksregisteret (BOF) til Statistisk sentralbyrå. I forprosjektet har vi imidlertid ikke tilgang til nyere BOF-data enn fra 1995, mens vi har data fra Dun & Bradstreet som er oppdatert frem til 1997. I valget mellom gamle og gode data, eller nye og noe mindre pålitelige data, har vi valgt å bruke de nyeste for bedre å fange inn de relativt store endringer som har skjedd i den norske økonomien siden 1995. Vi minner derfor om at det hefter en del usikkerhet til tallmaterialet som ligger til grunn for dette kapitlet.

2.1 Sysselsettingsstruktur etter størrelse

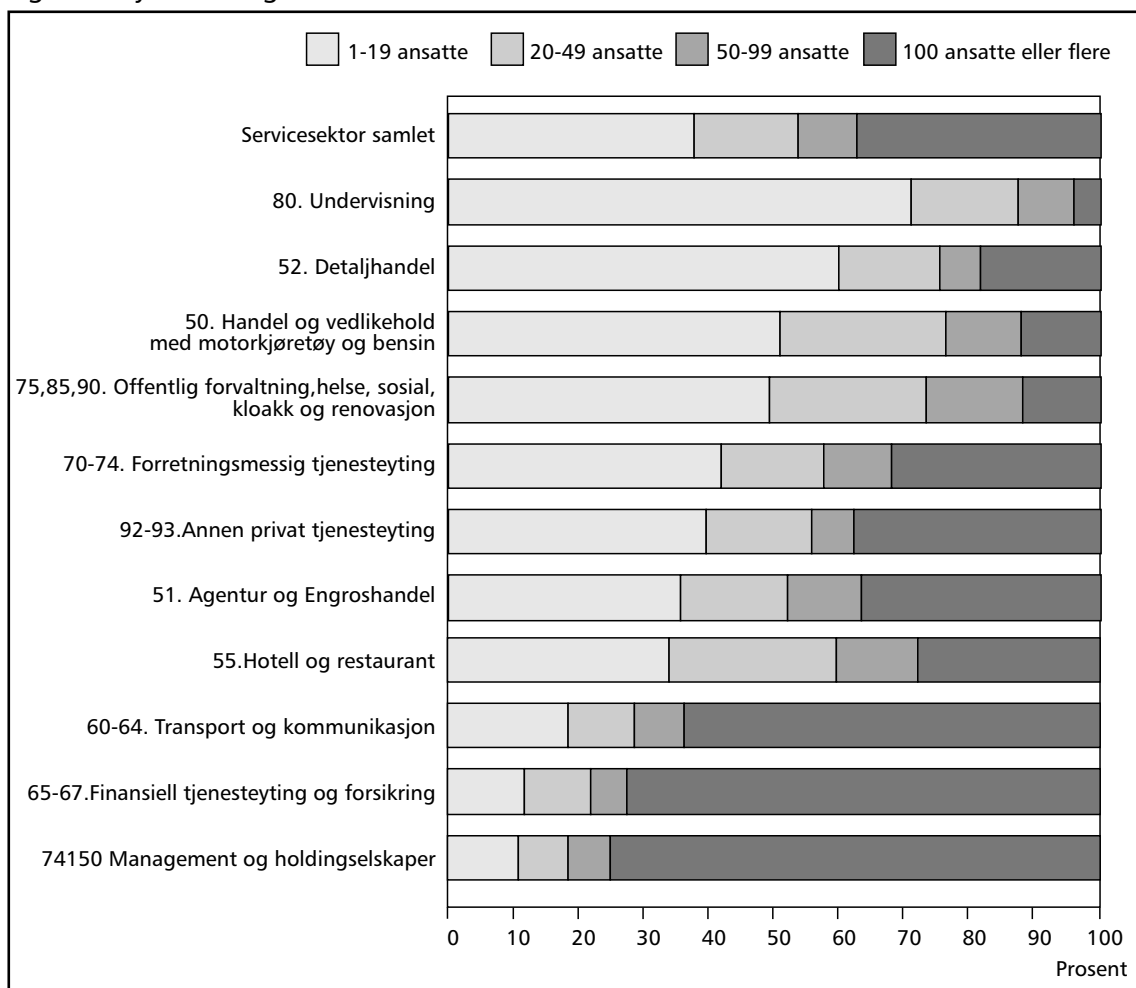
Samlet sysselsetting i servicesektoren var på 539 000⁴ i 1997. De største næringsområdene var detaljhandel med 102 000 ansatte, forretningsmessig tjenesteyting med 100 000 ansatte, transport med 85 000 ansatte, og engros- og agentur med 74 000 ansatte. Som det fremgår av figur 2.1 på neste side, var nesten 40 prosent av sysselsettingen i foretak med færre enn 20 ansatte, mens kun 37 prosent var ansatt i selskaper med mer enn 100 ansatte.

Det er særlig innen management og holdingselskaper⁵ og finansiell tjenesteyting og forsikring at sysselsettingen er konsentrert i store foretak, med henholdsvis 75 og 73 prosent i foretak med 100 ansatte eller mer. I motsatt ende av skalaen finner vi annen undervisning og detaljhandel, der 71 og 60 prosent av sysselsettingen er i foretak med under 20 ansatte. Også for de andre næringene i servicesektoren ser man at hovedtyngden av sysselsettingen er konsentrert i små og mellomstore foretak.

⁴ Tar man ut holding- og managementselskapene, er det registrert 505 000 ansatte i servicesektoren.

⁵ Det er her en del svakheter i klassifiseringsgrunnlaget til Dun og Bradstreet. Denne gruppen inneholder mange store selskaper som er klassifisert i andre sektorer som oljeutvinning og industri i SSB sin statistikk.

Figur 2.1 Sysselsetting etter foretaksstørrelse

2.2 Foretaksstruktur etter størrelse

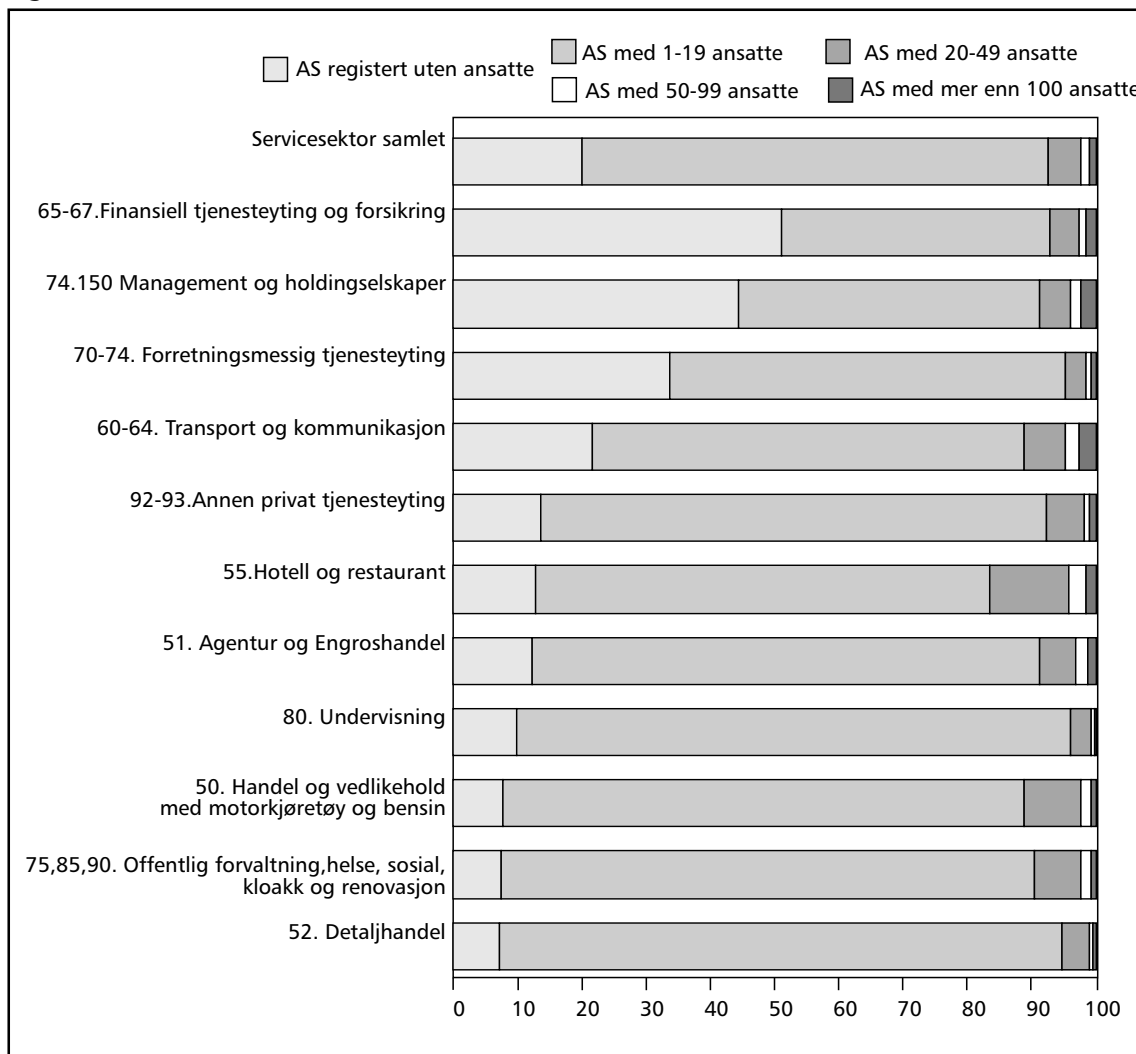
Totalt var det 57 000⁶ aksjeselskaper i servicesektoren i 1997. Flest foretak var det innen forretningsmessig tjenesteyting med 17 100, detaljhandel med 13 400, og agentur- og engroshandel med 7100. Færrest foretak var det innen undervisning med 440 foretak, hvorav majoriteten synes å være kjøre- og trafikkskoler. Av figur 2.2 ser vi at den alt overveiende delen av foretaksmassen består av små og mellomstore foretak. Det er registrert en del selskaper uten ansatte, 20 prosent for servicesektoren samlet. Av de 80 prosentene som har registrert ansatte, er det kun én prosent som har over 100 ansatte, og 73 prosent har færre enn 20 ansatte. Innen finansiell tjenesteyting og forsikring, og management- og holdingselskaper, er det henholdsvis 51 og 44 prosent av selskapene som ikke er registrert

⁶ Om lag 2000 av disse er registrert som management- og holdingselskaper.

med ansatte. Vi vet ikke om dette faktisk er «sovende» selskaper uten ansatte, eller om det mangler opplysninger om ansatte (missing) for disse selskapene.

Figur 2.2 viser at hele servicesektoren er dominert av små og mellomstore foretak. Hotell og restaurant, transport og kommunikasjon, og handel med olje og motorkjøretøyer er de eneste næringene hvor mer enn ti prosent av foretaksmassen har mer en 20 ansatte.

Figur 2.2 Foretak etter størrelse

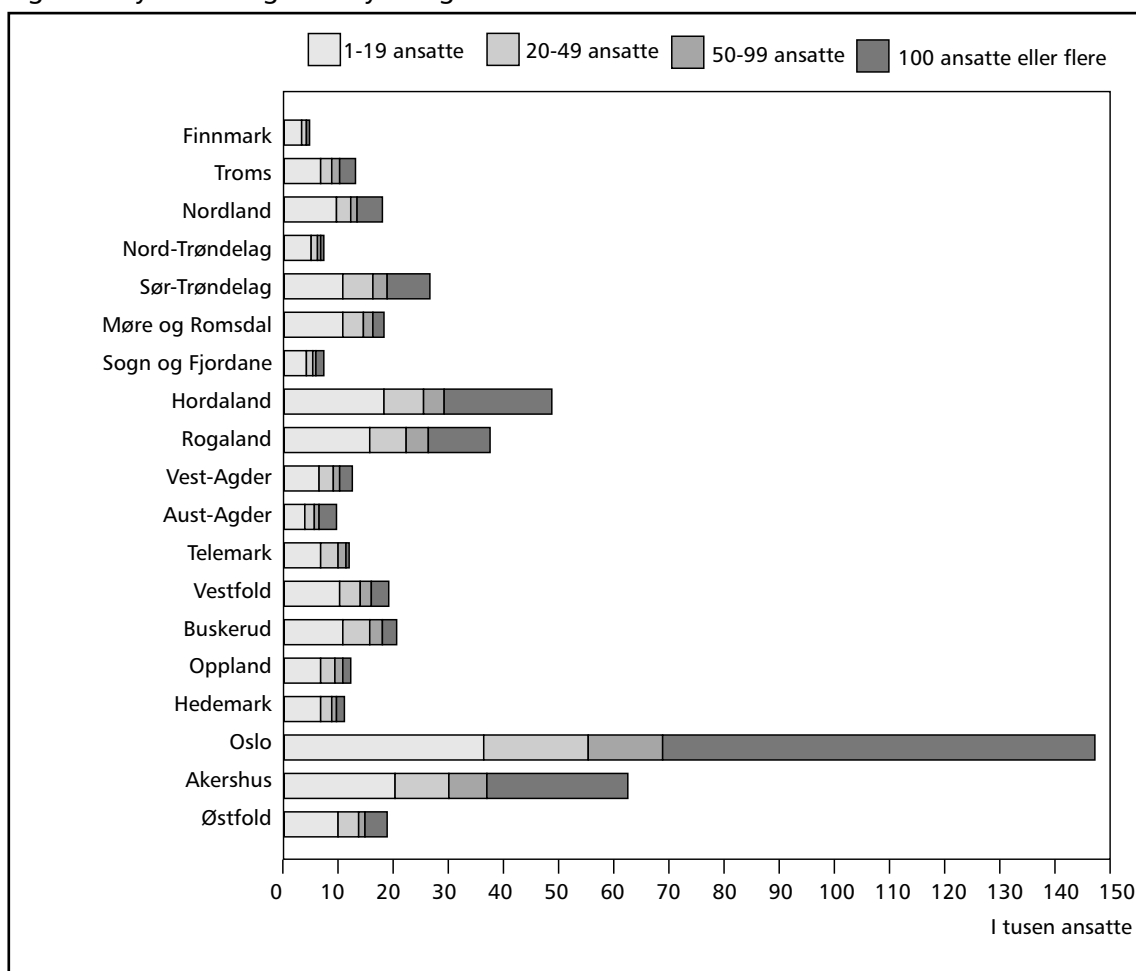
2.3 Servicestruktur regionalt fordelt

Oslo peker seg ut som det største servicefylket med 147 000 ansatte i 1997. Deretter følger Akershus med om lag 62 000 ansatte, Hordaland med nesten 49 000, Rogaland med nærmere 38 000 og Sør-Trøndelag med nær 27 000. Oslo og Akershus samlet har om lag

210 000 av de ansatte i servicesektoren. Det vil si at to av fem ansatte i servicesektoren finnes i denne regionen.

Det er særlig i Oslo at sysselsettingen er konsentrert i større foretak. Her er om lag halvparten av de ansatte å finne i foretak med mer enn 100 ansatte. Tilsvarende andeler for Akershus og Hordaland er på 40 prosent, mens Rogaland og Sør-Trøndelag ligger på om lag 30 prosent av sysselsettingen i foretak med mer enn 100 ansatte.

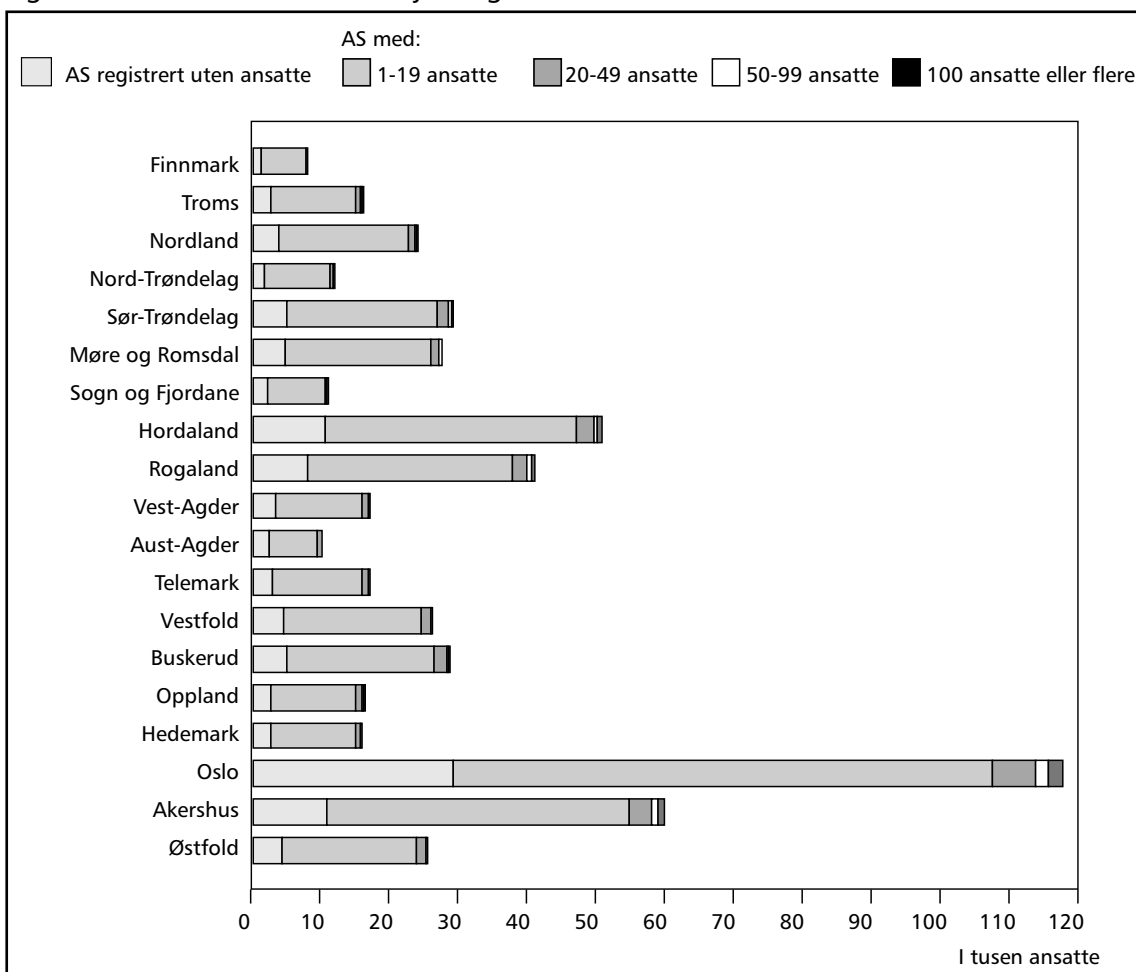
Figur 2.3 Sysselsetting etter fylke og foretaksstørrelse

Nacekode =74150 management- og holdingselskaper er utelatt fra fremstillingen. Dette for å eliminere en potensiell dobbelttelling.

Oslo er også det fylket med flest foretak i servicesektoren i 1997. Av de til sammen 55 000 foretakene finnes i underkant av 12 000 i Oslo, deretter følger Akershus med nesten 6000, Hordaland med 5000, Rogaland med 4000, og Buskerud og Sør-Trøndelag med om lag 3000. Hvert tredje foretak i servicesektoren ligger i Oslo/Akershus-regionen. Det er verd å merke seg at nesten 3000 av serviceforetakene i Oslo ikke er registrert med noen ansatte. Av figur 2.4 ser vi også at mindre foretak, med under 20 ansatte, dominerer i alle fylker.

Figur 2.4 Foretaksstruktur etter fylke og størrelse

* Nacekode =74150 management- og holdingselskaper er utelatt fra fremstillingen. Dette for å eliminere en potensiell dobbelttelling.

3 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter næringsområder 1997

I dette kapitlet beskrives den økonomiske tilstanden i foretakene etter næringsområder i servicesektoren. Fremstillingen følger oppsettet fra kapittel 1 med beskrivelse av lønnsomhet og overlevelsessevne. Lønnsomhetsmålene som brukes er driftsmarginer samt avkastningen på total- og egenkapitalen. Overlevelsessevnen måles ved egenkapitalgrad, likviditet samt lønn og sosiale kostnader.

3.1 Driftsmarginer

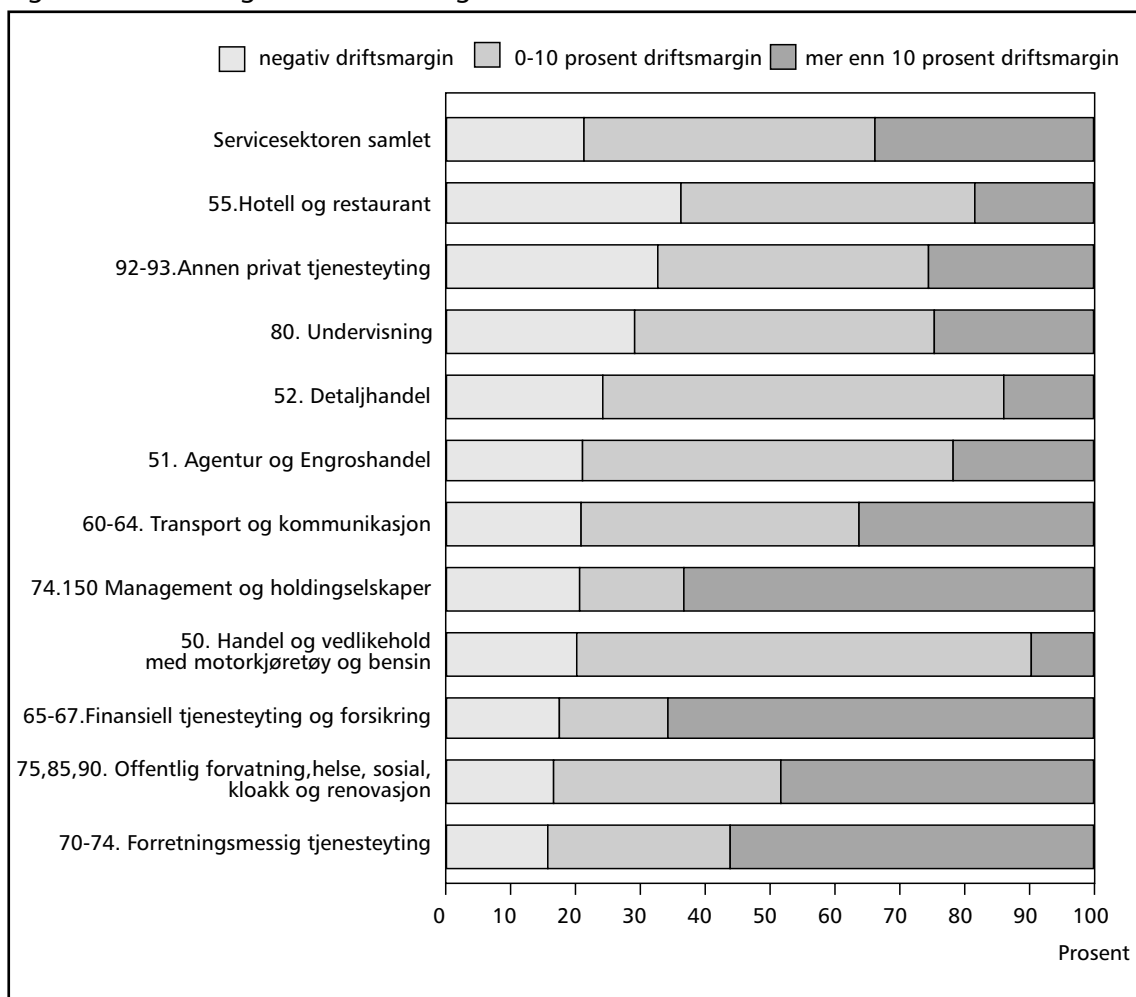
Figur 3.1 viser at nesten halvparten av foretakene i servicesektoren samlet har en driftsmargin mellom null og ti prosent i 1997. Hvert tredje foretak har en driftsmargin på over ti prosent, mens ett av fem foretak har negativ driftsmargin. Gjennomsnittlig driftsmargin ligger i overkant av ti prosent, og medianen er noe under fem prosent. Den gjennomsnittlige driftsmarginen er altså betydelig høyere enn i industrien samlet (5%), medianen er om lag den samme for de to sektorene.

Det er tre næringer som peker seg ut med store andeler foretak med høye driftsmarginer: Finansiell tjenesteyting og forsikring, der to av tre foretak har en driftsmargin på over ti prosent, management- og holdingselskaper,⁷ med 63 prosent av foretaksmassen med over ti prosent i driftsmargin, og forretningsmessig tjenesteyting, med 56 prosent av foretaksmassen med mer enn ti prosent.

I andre enden av skalaen finner vi hotell og restaurant, annen privat tjenesteyting og undervisning, der henholdsvis 36, 33 og 29 prosent av foretakene har negativ driftsmargin. Handel og vedlikehold med motorkjøretøy og bensin er den næringen med lavest andel av foretaksmassen, med mer enn ti prosent driftsmargin. Kun ett av ti foretak har marginer på mer enn ti prosent her.

⁷ Det minnes igjen om at kategoriseringsprinsippene til D&B er høyst usikre for management- og holdingselskaper.

Figur 3.1 Driftsmarginer etter næringsområder

3.2 Totalkapitalrentabilitet

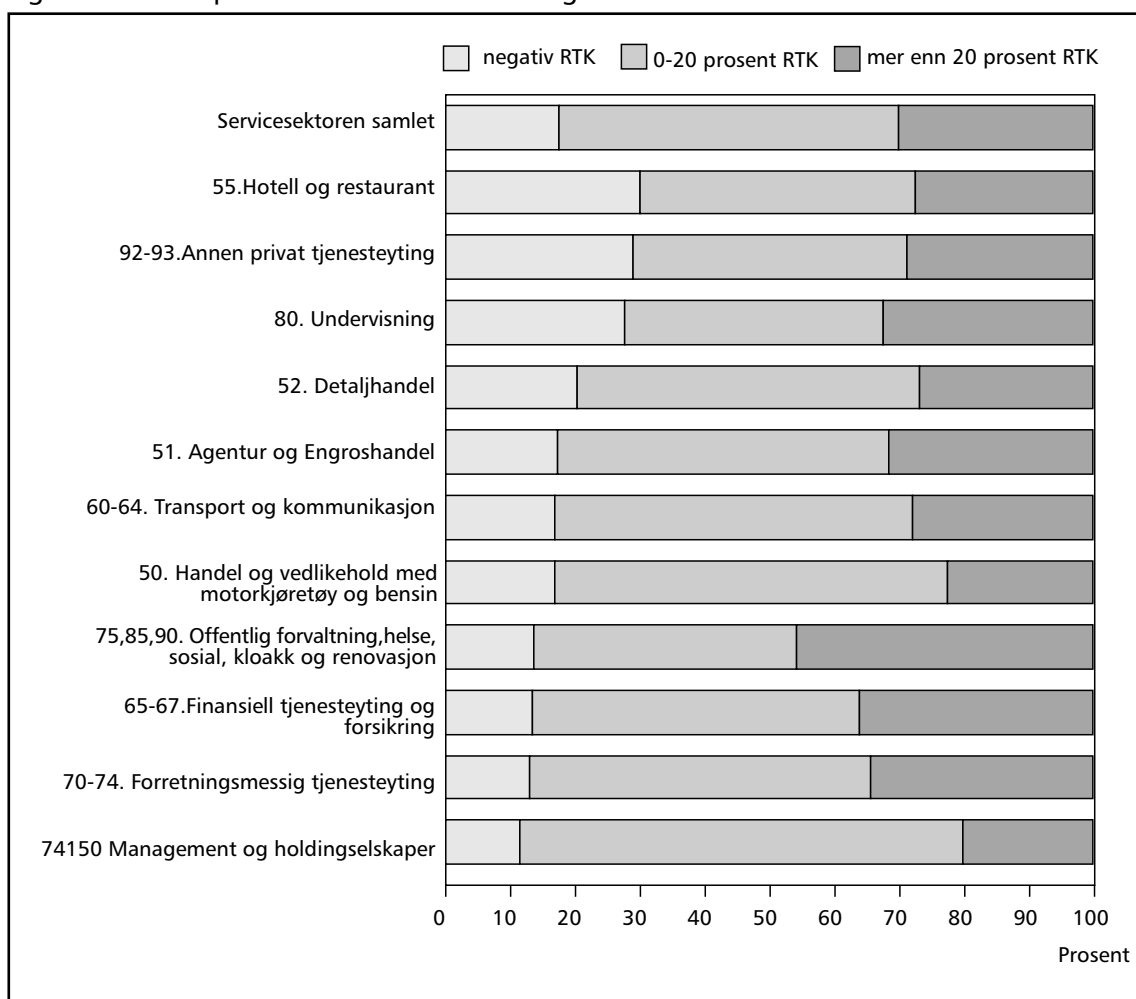
Figur 3.2 på neste side viser avkastningen på totalkapitalen fordelt på ulike næringsområder i servicesektoren.

Som det fremgår av figuren, er bildet for rentabiliteten omtrent det samme som for driftsmarginen. Litt over halvparten har en avkastning på totalkapitalen på mellom 0 og 20 prosent i 1997. I underkant av hvert femte foretak har negativ avkastning, mens i underkant av hvert tredje har en avkastning på mer enn 20 prosent. Gjennomsnittlig avkastning i servicesektoren var på over 14 prosent, mens medianverdien viser at halvparten av foretakene har en avkastning på totalkapitalen på litt over elleve prosent.

Den lille og noe spesielle næringsområdet offentlig forvaltning, helse, sosial, kloakk og renovasjon har mange selskaper med god lønnsomhet. Hele 46 prosent av foretakene har en avkastning på totalkapitalen på over 20 prosent, mens 14 prosent har negativ avkastning. Næringsområdet finansiell tjenesteyting og forsikring gjør det også bra. Få foretak har negativ avkastning (13%), mens 36 prosent har en avkastning på mer enn 20 prosent. Tilsvarende ser man at de forretningsmessige tjenestene har god lønnsomhet, 13 prosent har negativ avkastning, mens 34 prosent har avkastning på mer enn 20 prosent.

Hotell og restaurant er det næringsområdet med flest foretak med negativ avkastning, hele 30 prosent har negativ avkastning på totalkapitalen. Tilsvarende ser man at annen privat tjenesteyting og undervisning er næringsområder hvor mange har negativ avkastning på totalkapitalen.

Figur 3.2 Totalkapitalrentabilitet etter næringsområder

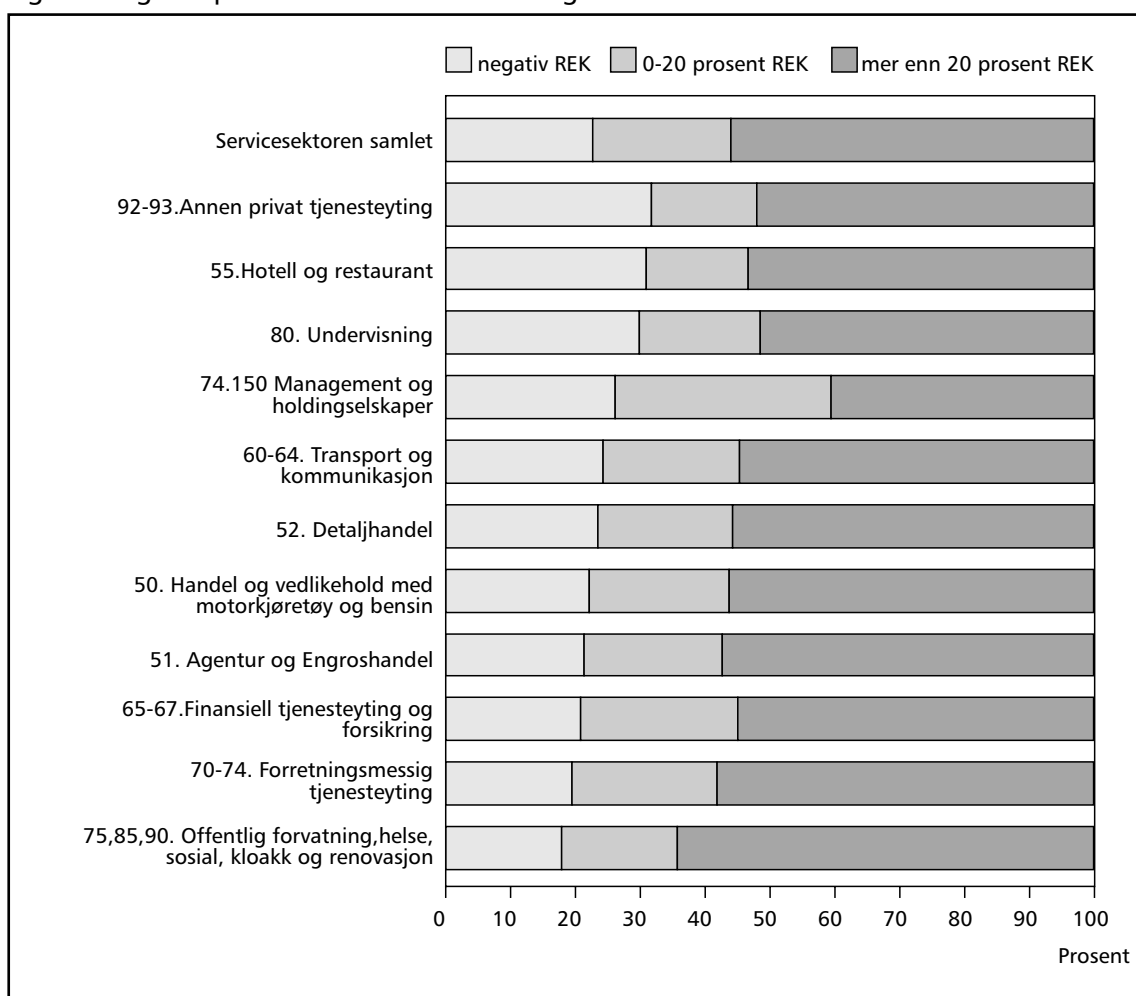
3.3 Egenkapitalrentabilitet

Figur 3.3 viser at godt over halvparten av foretakene har en avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, mens nesten hvert fjerde har negativ avkastning. Gjennomsnittlig egenkapitalrentabilitet i service var i 1997 om lag 26 prosent, og medianen var den samme. Det trimmede gjennomsnittet⁸ viste derimot en gjennomsnittsavkastning på hele 34 prosent.

⁸ Her er det brukt trimmet gjennomsnitt der de mest ekstreme ytterverdiene i halene av fordelingen er kuttet bort (5% i hver ende). Med andre ord fjernet man de 5% høyeste og 5% laveste. Eliminering av de mest ekstreme tilfellene resulterer i et bedre estimat for sentraltendensen, dersom denne avviker mye fra normalfordelingen.

Også ut fra dette målet er lønnsomheten god innen næringsområdene finansiell tjenesteyting og forsikring samt forretningsmessig tjenesteyting. Henholdsvis 58 og 56 prosent har avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, mens 20 og 21 prosent har negativ avkastning. Management- og holdingselskaper, derimot, har den laveste andelen med mer enn 20 prosent avkastning. Her er det kun 41 prosent av selskapene som har en slik avkastning. Men som nevnt kan avkastningen på egenkapitalen svinge sterkt fra år til år, og man bør ikke legge for stor vekt på tall for et enkelt år. Egenkapitalrentabiliteten varierer sterkt med finansieringsformen, og totalkapitalrentabiliteten er gjerne et bedre mål for lønnsomheten.

Figur 3.3 Egenkapitalrentabilitet etter næringsområder

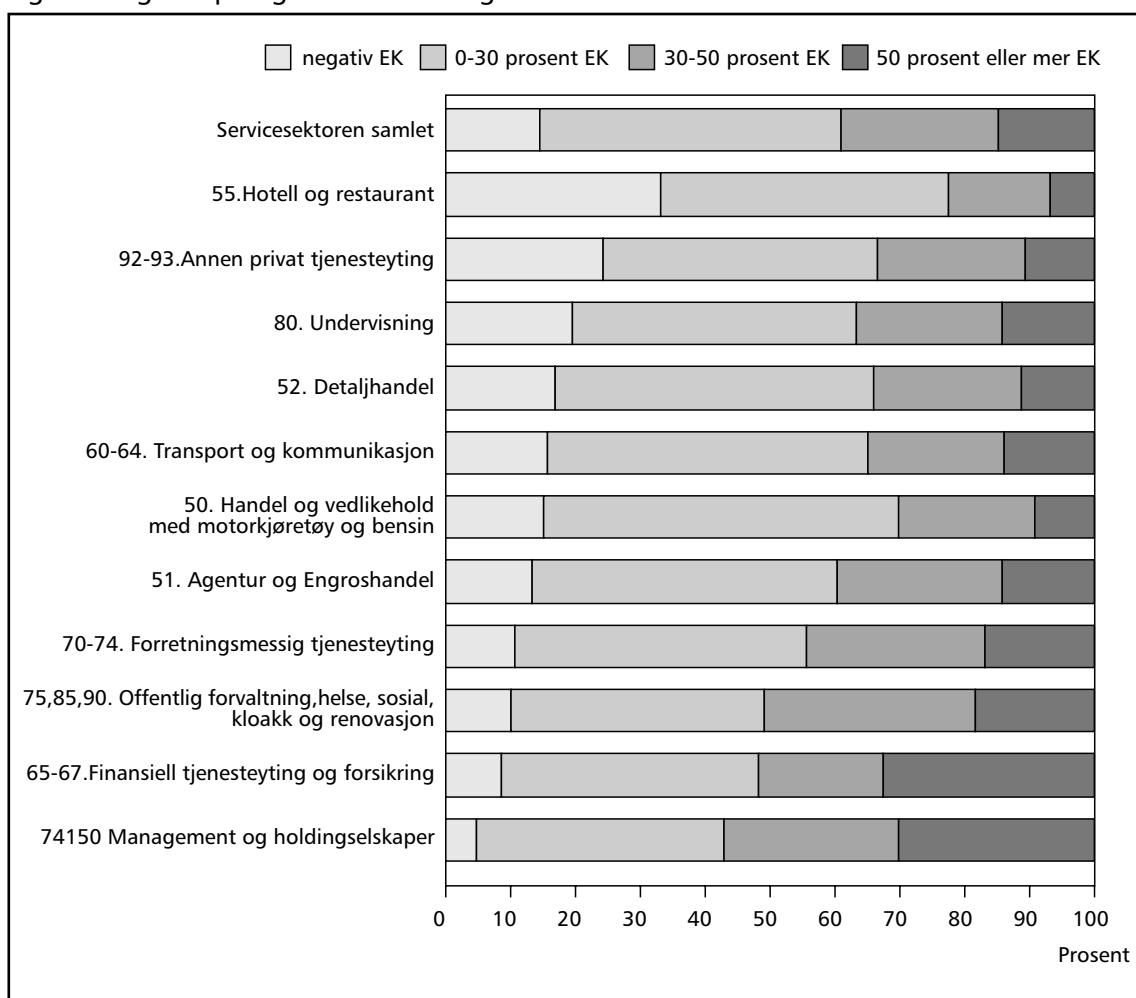
3.4 Egenkapitalgrad

Som vi ser av figur 3.4 på neste side, har 39 prosent av serviceselskapene en egenkapitalgrad på mer enn 30 prosent i 1997, noe som kan betegnes som tilfredsstillende. Femten prosent har meget god soliditet, med en egenkapitalgrad på 50 prosent eller mer. Litt under

halvparten av foretakene har en egenkapitalgrad på mellom 0 og 30 prosent, mens 15 prosent har negativ egenkapital. Gjennomsnittlig egenkapitalgrad for alle foretak i service var 23 prosent,⁹ og medianen det samme.

Management- og holdingselskaper er et næringsområde med en stor andel foretak med god soliditet. Femtisju prosent av foretakene har en egenkapitalgrad på over 30 prosent, og 30 prosent av foretakene har en egenkapitalgrad på mer enn 50 prosent. Hotell og restaurant befinner seg i andre enden av skalaen. I det næringsområdet er ikke bare lønnsomheten svakest, men også soliditeten lavest. Her har 44 prosent av foretakene en egenkapitalgrad fra 0–30 prosent, og hele 33 prosent av dem har negativ egenkapital. Det er også en forholdsvis stor andel foretak med negativ egenkapital i annen privat tjenesteyting og undervisning.

Figur 3.4 Egenkapitalgrad etter næringsområder

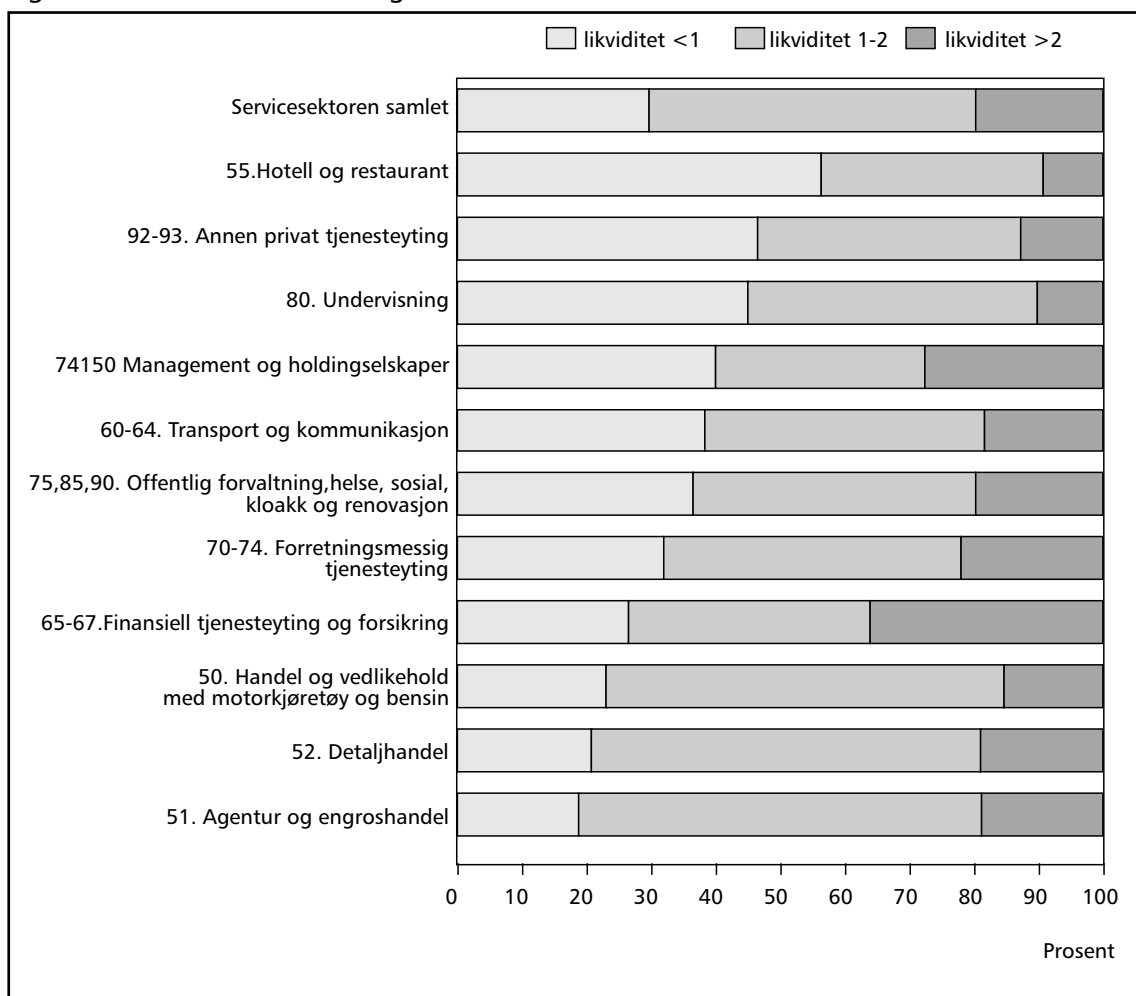
⁹ Her er det brukt trimmet gjennomsnitt der de mest ekstreme ytterverdiene i halene av fordelingen er kuttet bort (5% i hver ende). Det rene aritmetiske gjennomsnittet er bare litt over 2 prosent og viser at fordelingen er meget skjev, og at det er en del foretak med ekstremt lave verdier som trekker ned gjennomsnittet.

3.5 Likviditet

Av figur 3.5 ser vi at ett av fem foretak klarer kravet til likviditetsgrad 1 om at omløpsmidlene skal være dobbelt så store som den kortsiktige gjelden, mens halvparten av foretakene har en likviditet på mellom 1 og 2. Tretti prosent av foretakene har en likviditetsgrad under 1, det vil si at omløpsmidlene ikke er store nok til å dekke kortsiktig gjeld. Gjennomsnittlig likviditetsgrad for alle foretakene i service er på 1,4,¹⁰ mens medianen er 1,3. Det vil si det samme som i næringslivet generelt.

Blant næringsområdene som peker seg ut med en stor andel foretak med lav likviditet, er hotell og restaurant, annen privat tjenesteyting og undervisning. Her har henholdsvis 56, 47 og 45 prosent av foretakene en likviditetsgrad på mindre enn 1. Finansiell tjenesteyting og forsikring og management- og holdingselskaper har de høyeste andelen med foretak med god likviditet (36 og 28 prosent).

Figur 3.5 Likviditet etter næringsområder

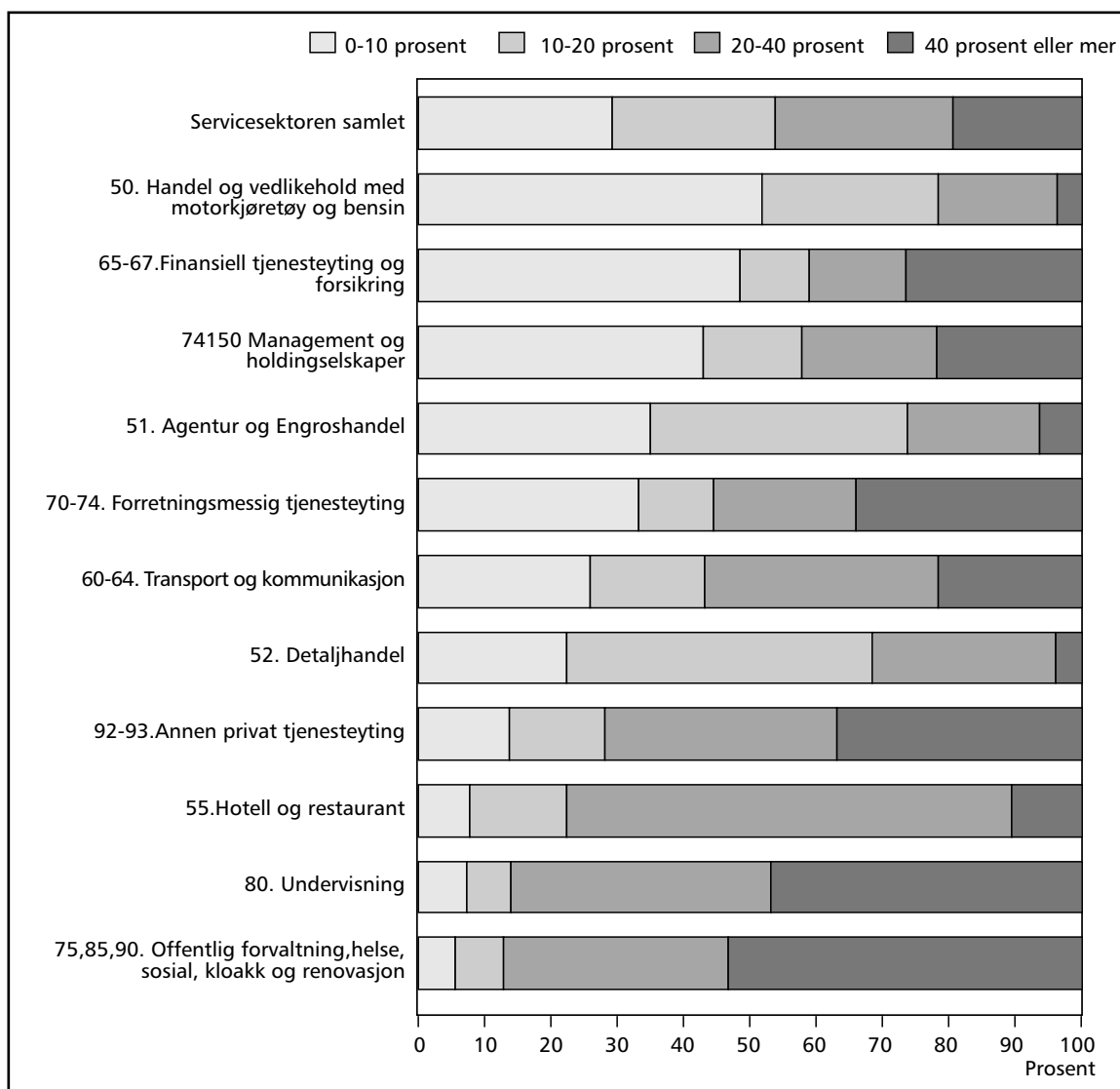
¹⁰ Her er det brukt trimmet gjennomsnitt der de mest ekstreme ytterverdiene i halene av fordelingen er kuttet bort (5% i hver ende).

3.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader

Figur 3.6 viser at for over halvparten (54%) av foretakene er lønnskostnadene lavere enn 20 prosent av driftskostnadene. Tjuesju prosent har lønnskostnader på 20–40 prosent, og om lag hvert femte foretak har lønnskostnader på 40 prosent eller mer av driftskostnadene. I gjennomsnitt utgjør lønnskostnadene 23 prosent av driftskostnadene i alle foretak, mens medianen ligger på 18 prosent. Det er litt lavere enn i næringslivet generelt, jf kapittel 1.

Størst andel foretak med høye lønnskostnader finner vi i det noe spesielle næringsområdet offentlig forvaltning, helse, sosial, kloakk og renovasjon. Her hadde godt over halvparten (53%) av foretakene lønnskostnader på 40 prosent eller mer. I nesten ni av ti foretak utgjorde lønnskostnadene mer enn 20 prosent av driftskostnadene i dette området.

Figur 3.6 Lønn i andel av driftskostnader etter næringsområder

Ellers ser vi at i 47 prosent av foretakene innen undervisning og 37 prosent i annen privat tjenesteyting var lønnskostnadene på over 40 prosent. For to av tre hotell- og restaurantbedrifter ser man at lønnskostnadene lå mellom 20 til 40 prosent av driftskostnadene.

I den andre enden ser man at over halvparten av selskapene som driver med salg og vedlikehold av motorkjøretøy og bensin hadde under ti prosent av sine driftskostnader knyttet til lønn. For finansiell tjenesteyting og forsikring, samt management- og holdingselskaper, hadde henholdsvis 49 og 43 prosent av bedriftene under ti prosent av sine driftskostnader knyttet til lønn.

4 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter størrelse 1997

I dette kapitlet beskrives den økonomiske tilstanden i foretakene innen servicesektoren etter størrelse. Som i kapittel 3 redegjøres det først for driftsmarginer, deretter for avkastningen på total- og egenkapitalen, egenkapitalgrad, likviditet og lønn og sosiale kostnader. Som tidligere har vi kun tatt med de selskapene som har en omsetning på mer enn 500 000 kroner i 1997. I tillegg er management- og holdingselskaper (Nace =74150) tatt ut av tjenestesektoren.

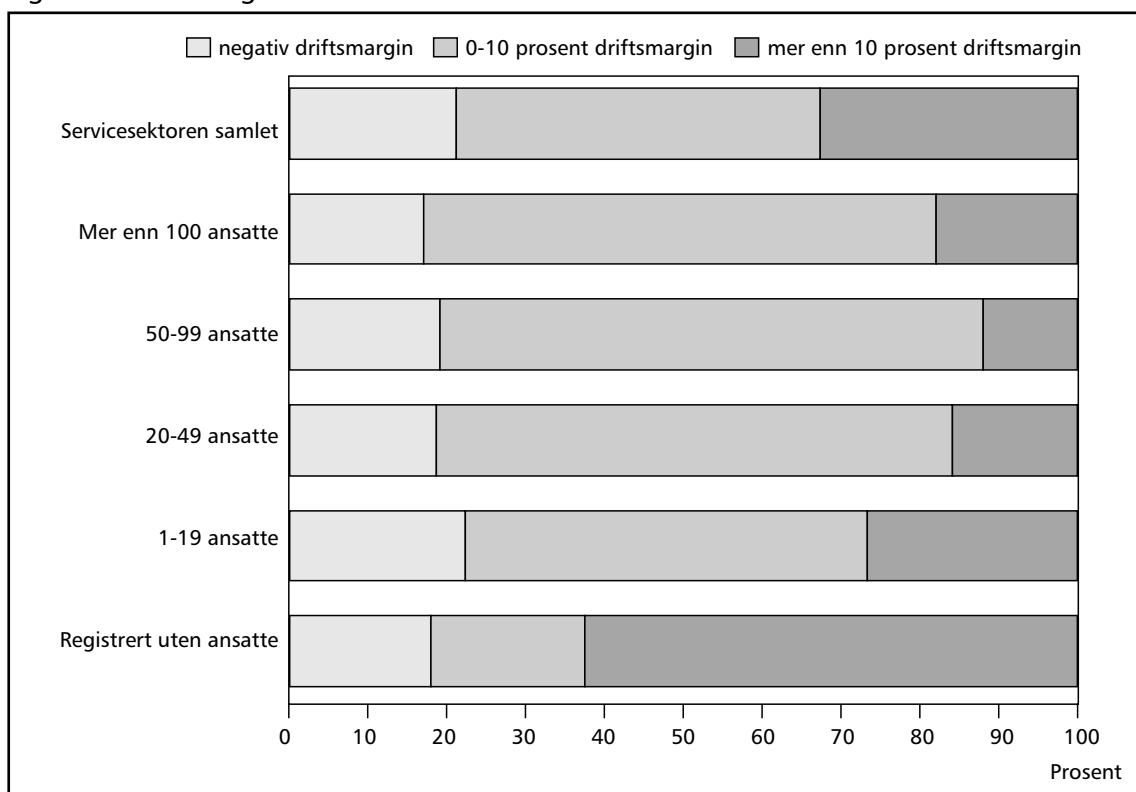
4.1 Driftsmarginer

Figur 4.1 på neste side viser driftsmarginen i servicesektoren samlet og fordelt på foretak etter størrelse.¹¹ Av figuren ser vi at de minste foretakene med under 20 ansatte, har størst andel med både høye og negative driftsmarginer. Tjuesju prosent av foretak med under 20 ansatte har en driftsmargin på ti prosent eller mer, men nesten like mange (22%) har negativ driftsmargin. Det tyder på at dette er en veldig sammensatt gruppe foretak. I de minste foretakene kan det imidlertid ofte være vanskelig å skille mellom driftsmarginer og arbeidskraftkostnader. Solide driftsmarginer er derfor ikke alltid identisk med god rentabilitet (Kvinge og Langeland 1995).

Figur 4.1 viser ellers at om lag to av tre foretak med over 20 ansatte har driftsmarginer fra null–ti prosent. Det er også en lavere andel foretak med driftsmarginer over ti prosent blant disse foretakene enn det som er vanlig i servicesektoren samlet sett. Hvert åttende foretak med 50–99 ansatte har høy driftsmargin, og henholdsvis 16 og 18 prosent av dem med 20–49 og mer enn 100 ansatte. I de største foretakene har også nesten hvert femte (17%) foretak negative driftsmarginer.

¹¹ For en del av foretakene mangler vi opplysninger om antall ansatte, jf nederste kategori i figur 4.1, ansatte ikke registrert. I denne restkategorien er det en stor andel meget små foretak, og nøkkeltallene her kommenteres ikke.

Figur 4.1 Driftsmarginer etter størrelse

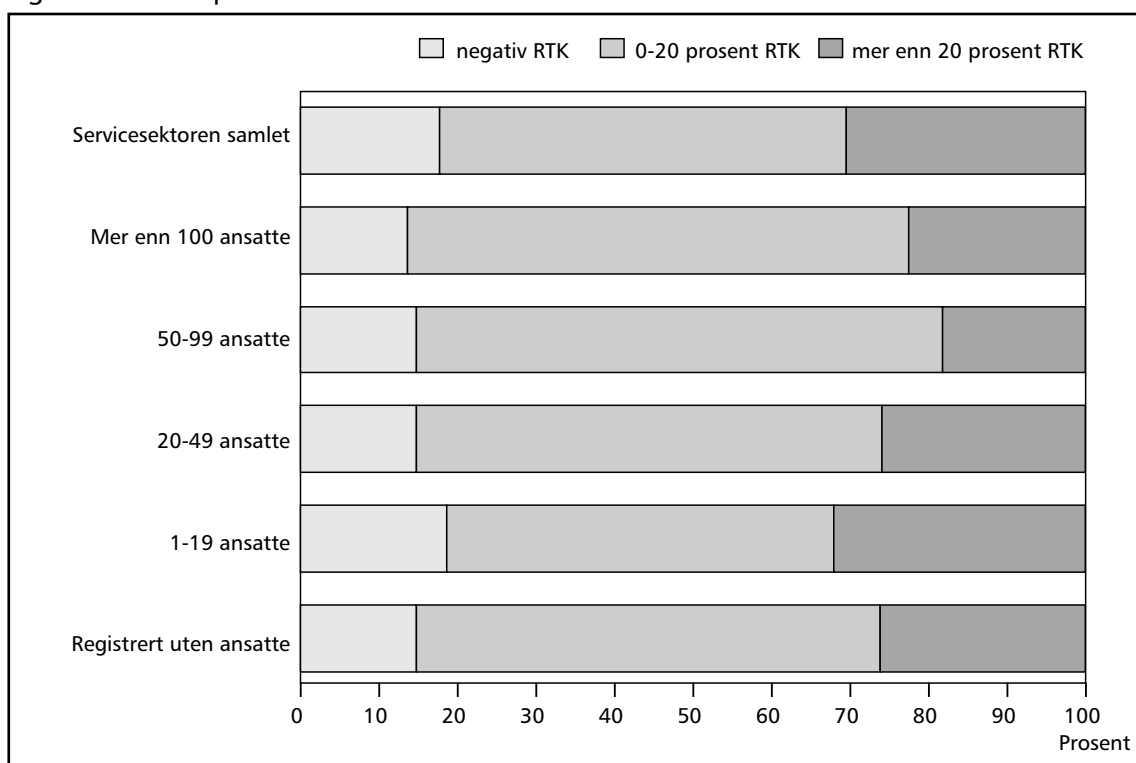

4.2 Totalkapitalrentabilitet

Av figur 4.2 på neste side er vi at avkastningen på totalkapitalen viser noe av den samme tendensen som for driftsmarginen. Det er de minste foretakene som har størst andel foretak med høyest totalkapitalrentabilitet, og som tilsvarende har størst andel med negativ avkastning. Trettito prosent av foretakene med under 20 ansatte har en rentabilitet på samlet kapital på 20 prosent eller mer. Det er noe over andelen for servicesektoren samlet. Men samtidig har om lag hvert femte foretak (19%) negativ avkastning. Den høye avkastningen på totalkapitalen har trolig dels sammenheng med et høyt driftsresultat og med en forholdsvis lav totalkapital. Dersom et foretak har stor omsetning og lite real- eller finanskapital, blir totalrentabiliteten høy (Kvinge og Langeland 1995).

Foretakene med 50–99 ansatte har lavest andel med høy avkastning, bare 18 prosent av dem har en totalrentabilitet på mer enn 20 prosent. I servicesektoren samlet er det nesten dobbelt så stor andel foretak (30%) med så høy avkastning. For to tredjedeler av foretakene med over 100 ansatte ligger avkastningen på totalkapitalen fra 0–20 prosent.

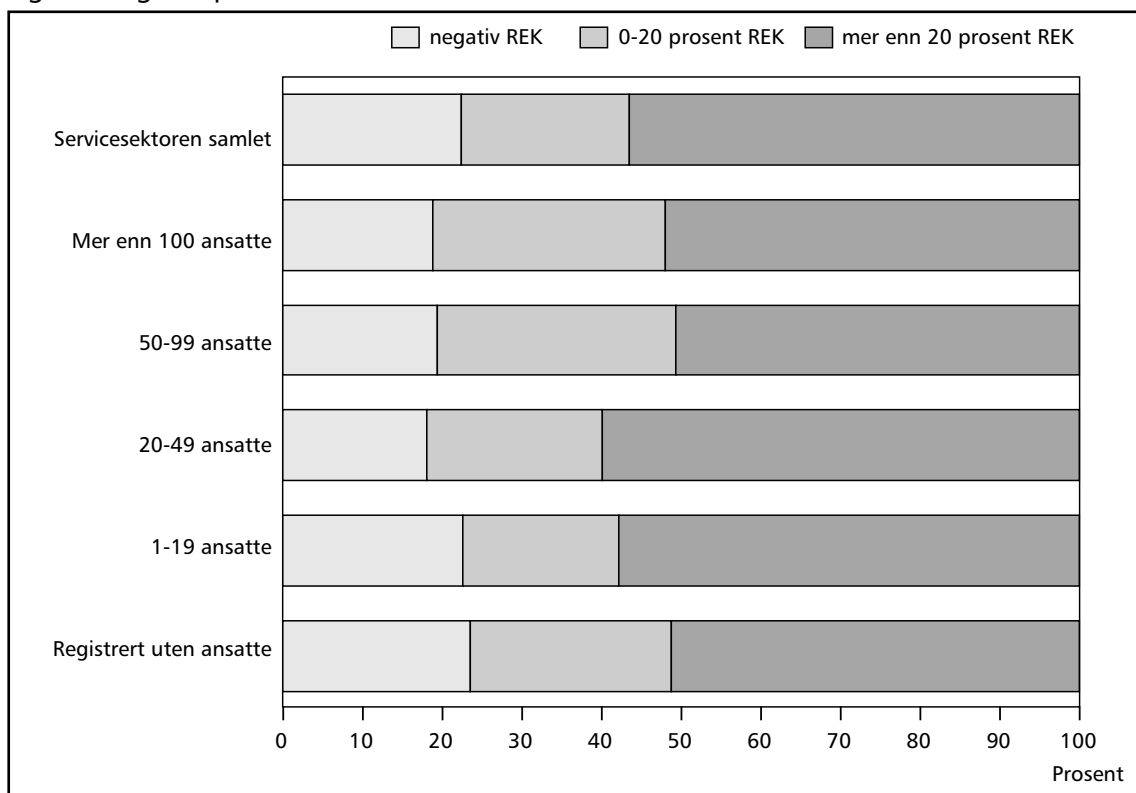
Figur 4.2 Totalkapitalrentabilitet etter størrelse

4.3 Egenkapitalrentabilitet

Figur 4.3 viser avkastningen på egenkapitalen etter foretakenes størrelse. Også her ser vi at andelen foretak med høy avkastning er størst for de minste foretakene. Over halvparten av foretakene (60–58%) med under 50 ansatte har mer enn 20 prosent avkastning på egenkapitalen. Femtito prosent av foretakene med over 100 ansatte har tilsvarende høy avkastning på egenkapitalen. Også for dette lønnsomhetsmålet finner vi størst andel småforetak med både høy og negativ avkastning. Hvert fjerde foretak med 1–19 ansatte har negativ avkastning. For de andre størrelsesgruppene er andelen på 18–19 prosent. Lavest andel med negativ avkastning har småforetak med 20–49 ansatte.

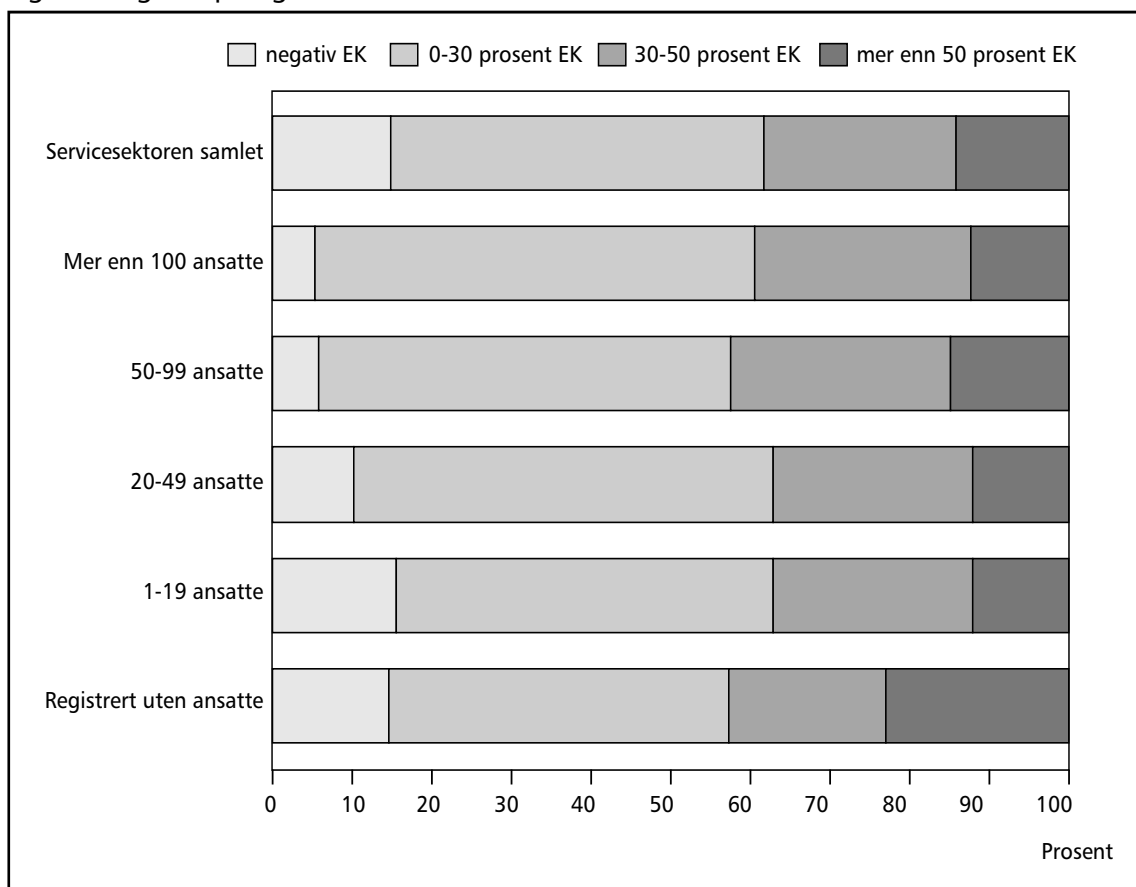
Figur 4.3 Egenkapitalrentabilitet etter størrelse

4.4 Egenkapitalgrad

Figur 4.4 på neste side viser at soliditeten delvis varierer med størrelse. Jo større foretak, jo større andel foretak med god soliditet. Dette er et bilde som bekreftes i mange studier (Boye og Kinserdal 1992, Kvinge og Langeland 1995). Av figuren ser vi at 16 prosent av foretakene med under 20 ansatte har negativ egenkapital, mens det er tilfelle for fem prosent av de største foretakene med over 100 ansatte. Blant foretakene med høyest soliditet, med egenkapitalgrad over 50 prosent, er det mindre forskjeller etter størrelse. Tolv prosent av foretakene med under 50 ansatte og over 100 ansatte har en egenkapitalgrad på mer enn 50 prosent, og 15 prosent av foretakene med 50–99 ansatte.

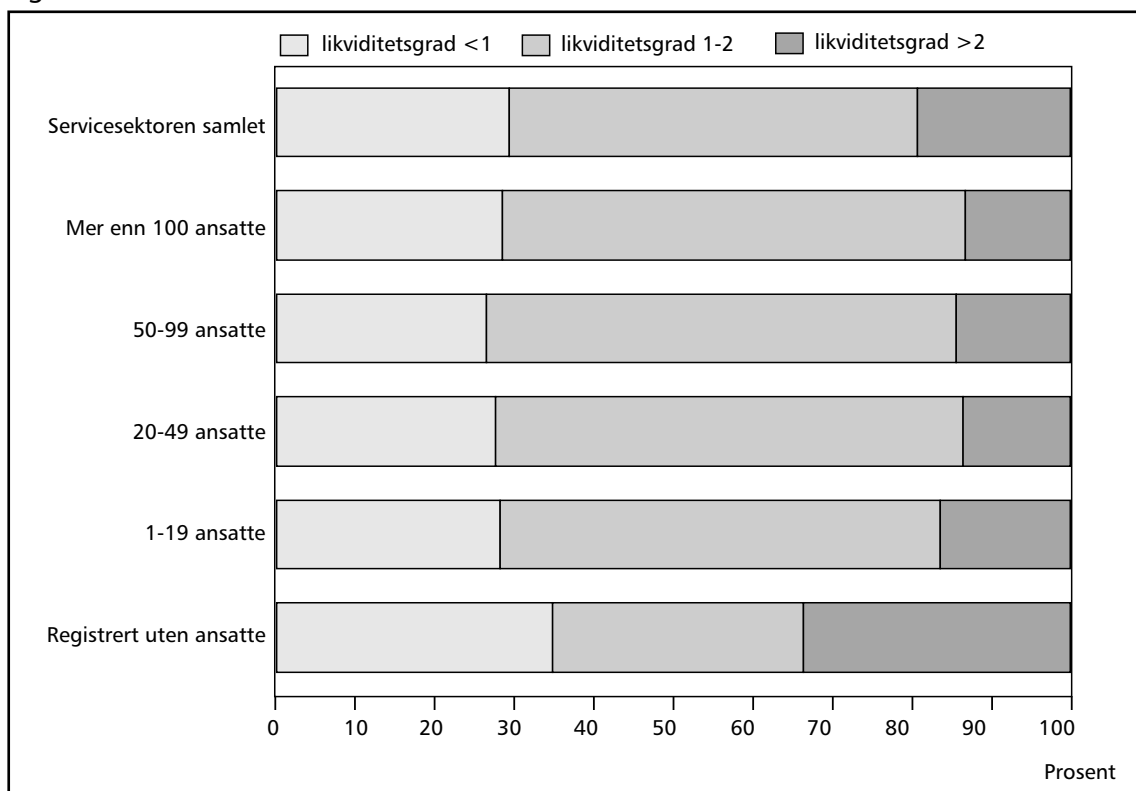
Figur 4.4 Egenkapitalgrad etter størrelse

4.5 Likviditet

Av figur 4.5 ser vi at om lag ett av fem foretak i servicesektoren klarer kravet til likviditetsgrad 1, om at omløpsmidlene skal være dobbelt så store som den kortsiktige gjelden, mens halvparten av foretakene har en likviditet på mellom 1 og 2. Hele 29 prosent av foretakene har en likviditetsgrad under 1. Med unntak av de selskapene som ikke har registrert noen ansatte, er det forholdsvis små forskjeller i likviditet etter foretakenes størrelse. Det er noe større andel av de minste foretakene med likviditetsgrad over 2 enn i mellomstore og store foretak. Denne varierer dog bare fra 16–19 prosent. I den andre enden, det vil si de selskapene med dårligst likviditet, varierer andelen fra 26 til 29 prosent. Det er altså ingen nevneverdige forskjeller i likviditeten ut fra størrelse.

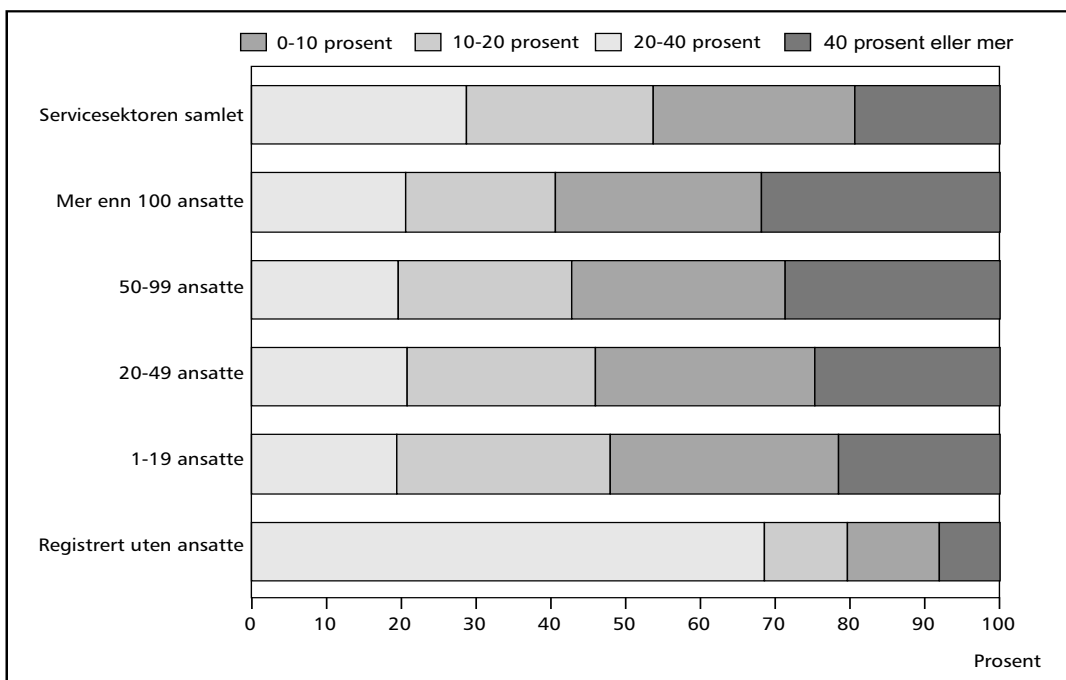
Figur 4.5 Likviditet etter størrelse

4.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader

Hovedtendensen i figur 4.6 på neste side er at lønnskostnadene ikke varierer så mye etter størrelse, dersom man ser bort fra de selskapene som er registrert uten ansatte. For servicesektoren samlet har om lag halvparten av foretakene lønnskostnader over 20 prosent. Men det er en større andel foretak der lønnskostnadene utgjør 40 prosent av driftskostnadene, blant de største, enn blant de minste. Tjueto prosent av foretakene med under 20 ansatte har så høye lønnskostnader, mot 32 prosent av foretakene med over 100 ansatte. Hvert femte foretak i alle størrelsesgrupper har lønnskostnader på under ti prosent av driftskostnadene.

Figur 4.6 Lønn i andel av driftskostnader etter størrelse

5 Økonomisk tilstand i servicesektoren etter region 1997

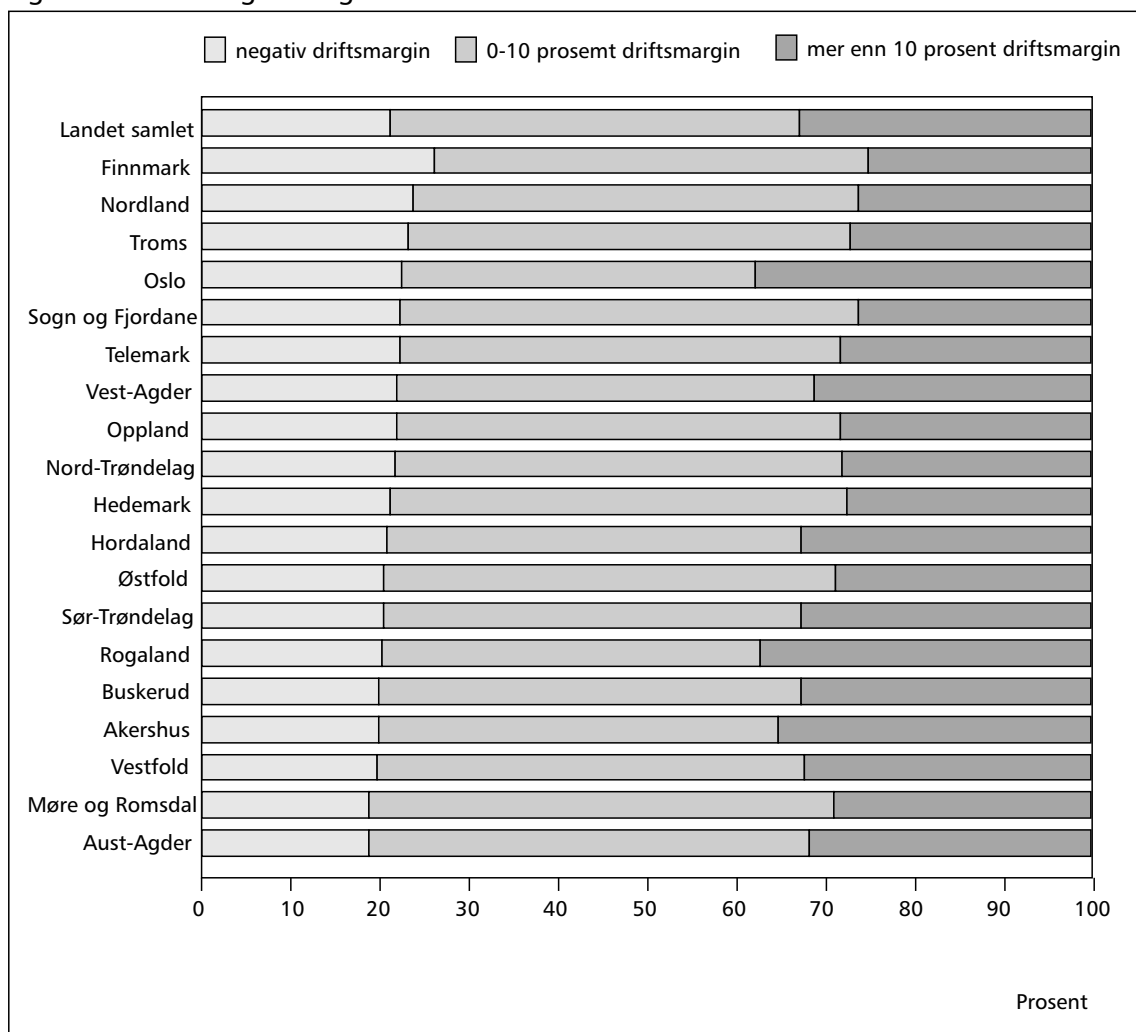
I dette kapitlet beskrives den økonomiske tilstanden i foretakene etter region. Som i kapittel 3 og 4 redegjøres det for driftsmarginer, avkastningen på total- og egenkapitalen, egenkapitalgrad, likviditet og lønn og sosiale kostnader. Som tidligere har vi kun tatt med de selskapene som har en omsetning på mer enn 500 000 i 1997. Også her er management- og holdingselskaper tatt ut av tjenestesektoren.

5.1 Driftsmarginer

Det er vanskelig å se noe klart mønster i fordelingen av driftsmarginer etter region. Det er en tendens til at det er en større andel foretak med god lønnsomhet i de mer typiske servicefylkene, og motsatt en høyere andel foretak med dårlig eller negativ avkastning i mindre servicebaserte fylker. Men bildet er sammensatt, og det er store variasjoner også innen de ulike fylkene. I Finnmark er bildet noenlunde entydig, med en forholdsvis stor andel foretak med negative driftsmarginer, og en liten andel med høye driftsmarginer. I Oslo derimot er det store andeler foretak med høye driftsmarginer, men også store andeler med negative driftsmarginer. Akershus og Rogaland derimot har en lav andel med svake driftsmarginer, mens de har en høy andel med sterke driftsmarginer.

Av figur 5.1 ser vi at det er størst variasjon mellom fylker for andelen foretak med høye driftsmarginer, med Oslo på topp og Finnmark på bunn. I byfylkene Oslo, Hordaland, Sør-Trøndelag, Rogaland, og Akershus er andelen foretak med driftsmarginer over ti prosent lik eller større enn det en finner i landet samlet. Andelen foretak med høye driftsmarginer er 38 prosent i Oslo, mens den er 33 prosent på landsbasis. Finnmark skiller seg ut som det fylket med størst andel foretak med negative driftsmarginer (26%), og med lavest andel foretak med høye driftsmarginer (25%). I Nordland og Troms er det også en lav andel foretak med høye driftsmarginer (26 og 27 %), mens andelen foretak med negative driftsmarginer er høy (24 og 23 %).

Figur 5.1 Driftsmarginer regionalt fordelt

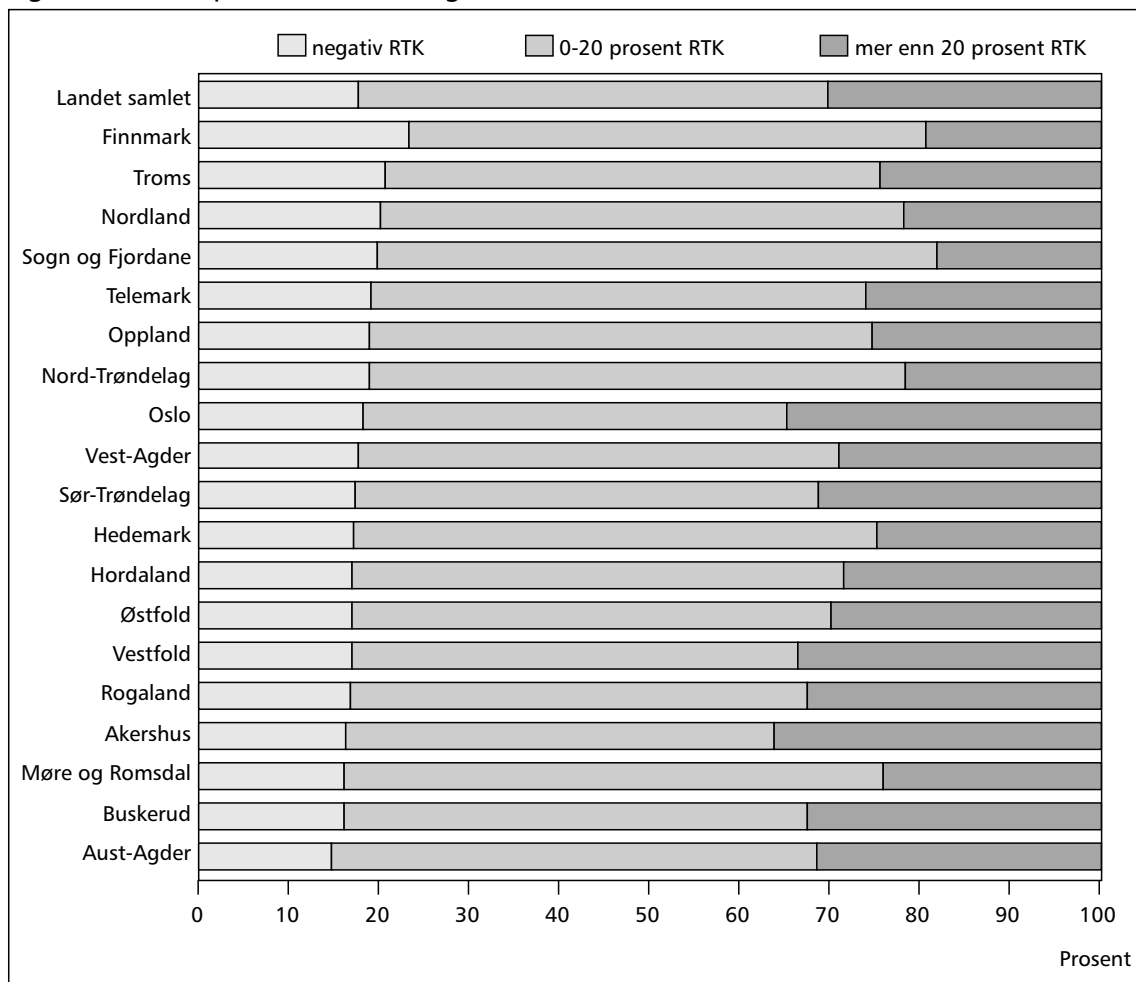
5.2 Totalkapitalrentabilitet

Den regionale fordelingen for avkastning på total kapitalen er ikke så ulik den vi fant for fordelingen for driftsmarginer. Figur 5.2 viser at det er forholdsvis små variasjoner mellom fylker for andeler foretak med negative driftsmarginer, men noe større forskjeller for høye driftsmarginer. Sammen med Sogn og Fjordane er det de tre nordligste fylkene som har de høyeste andelen med negativ avkastning, og de laveste andelen med høy avkastning på total kapitalen. Av fylkene med høy avkastning ser man at Oslo og Akershus har den høyeste andelen, her har 36 og 35 prosent av serviceforetakene en avkastning på mer enn 20 prosent.

Kystfylkene Buskerud og Aust-Agder er de to som har den laveste andelen med selskaper med en negativ avkastning på total kapitalen, 16 og 15 prosent av serviceforetakene

i disse fylkene har «røde tall». Samtidig ser man også at disse to fylkene har en noe høyere andel med avkastning på over 20 prosent sammenlignet med landet for øvrig.

Figur 5.2 Totalkapitalrentabilitet regionalt fordelt

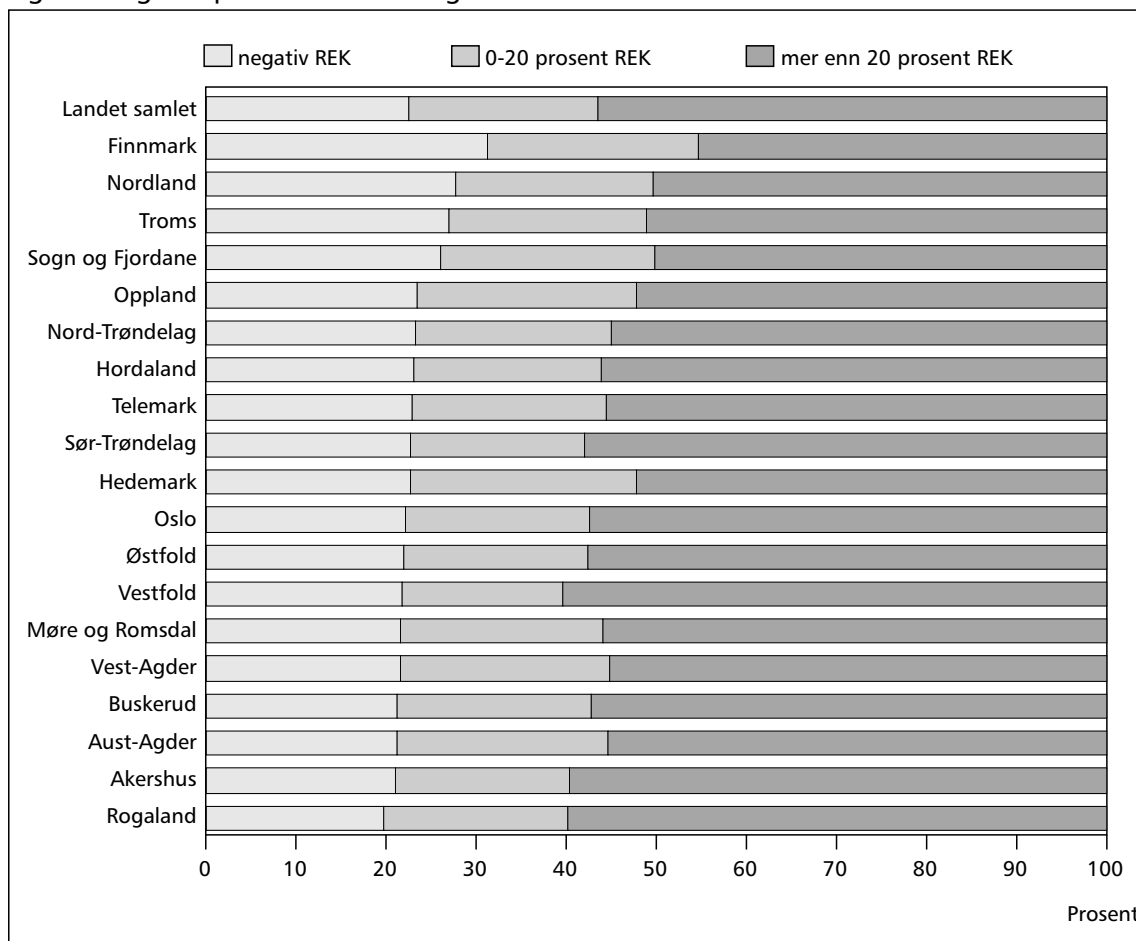

5.3 Egenkapitalrentabilitet

Også når en måler lønnsomheten ved egenkapitalrentabiliteten, finner en noe av det samme bildet som for driftsmarginer og totalkapitalrentabilitet. Tendensen er at en finner størst andel foretak med høy avkastning i de mest typiske byfylkene, mens en i de mindre servicebaserte delene av landet finner større andeler foretak med negativ avkastning. I Akershus, Vestfold og Rogaland har 60 prosent av foretakene en avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, mens de tre nordligste fylkene sammen med Sogn og Fjordane ligger på 45–50 prosent. For landet samlet er andelen av de med høyest avkastning på egenkapitalen på 57 prosent av foretakene.

I motsatt ende av skalaen finner en, igjen, de tre nordligste fylkene sammen med Sogn og Fjordane. I Finnmark har nesten hvert tredje serviceforetak negativ avkastning på egenkapitalen, mens 26 prosent i Sogn og Fjordane har negativ avkastning. Tilsvarende ser man for landet samlet at andelen er på 22 prosent. De med lavest andeler med negativ avkastning er Rogaland, Akershus, Buskerud og Aust Agder.

Figur 5.3 Egenkapitalrentabilitet regionalt fordelt

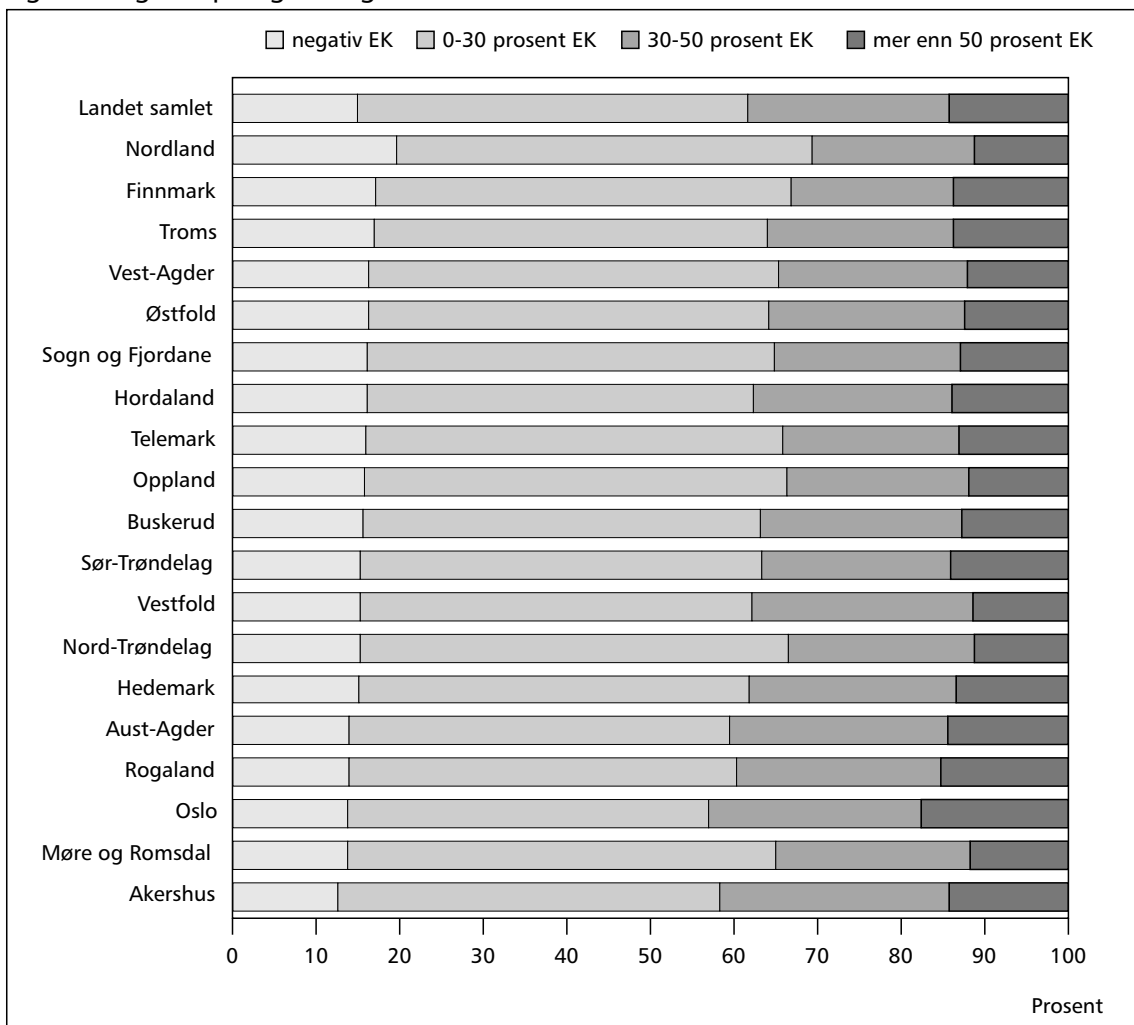

5.4 Egenkapitalgrad

Av figur 5.4 er det et til dels sammenfallende mønster i soliditeten, slik vi fant for de ulike lønnsomhetsmålene. I Nordland har hvert femte serviceforetak negativ egenkapital, mens de to andre nordlige fylkene kommer litt bedre ut. Akershus, Møre og Romsdal, Oslo, Rogaland og Aust Agder er de eneste fylkene som har en lavere andel med negativ egenkapital enn for landet samlet (15%). Tilsvarende ser man at det kun er i Akershus, Oslo og Aust-Agder man finner over 40 prosent av foretakene med mer enn 30 prosent egenkapital. Oslo

er også det fylket som har flest foretak med mer enn 50 prosent egenkapital. Mens 18 prosent av Osloforetakene hadde så sterk soliditet, ser man at andelen i Finnmark og Vestfold ligger på elleve prosent. Soliditeten synes altså å være sterkest i hovedstadsregionen.

Figur 5.4 Egenkapitalgrad regionalt fordelt

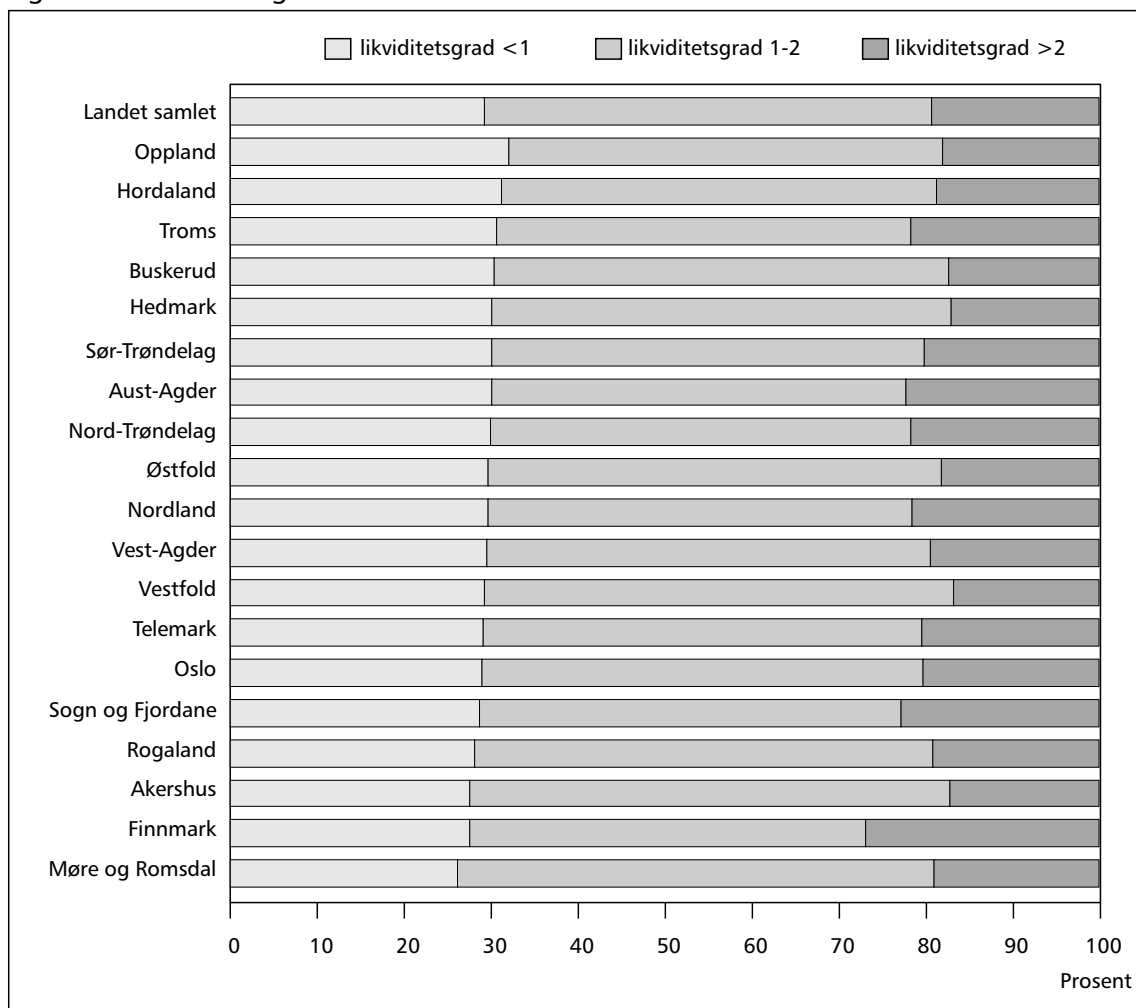

5.5 Likviditet

Figur 5.5 viser at det ikke er noe bestemt mønster mellom fylkene med hensyn til likviditet. Oppland har flest foretak med svakest likviditet (32%), det vil si likviditetsgrad mindre enn 1, mens Møre og Romsdal har færrest (26%). For landet samlet er det 29 prosent som har mer enn dobbelt så stor kortsiktig gjeld enn omløpsmidler. Finnmark har generelt kommet svakt ut på lønnsomhetsmålene, gledelig er det derfor at det er dette fylket som har den

høyeste andelen med god likviditet (27%). Byfylkene Oslo, Akerhus, Rogaland og Hordaland synes derimot å havne midt på når det gjelder likviditet.

Figur 5.5 Likviditet regionalt fordelt

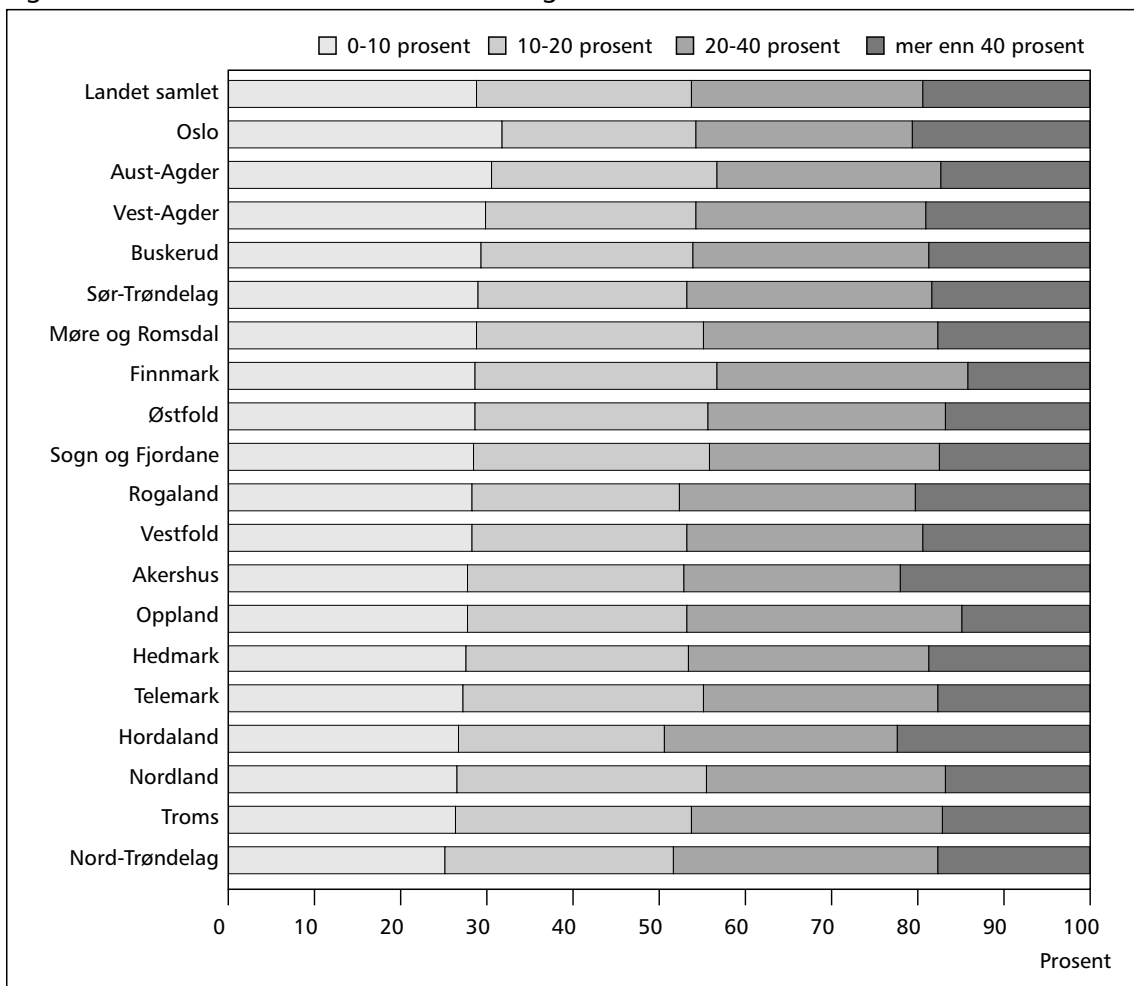

5.6 Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader

Heller ikke for lønnskostnader kan vi spore noe bestemt regionalt mønster. Oslo og Agderfylkene er de eneste som har flere foretak med under ti prosent av driftskostnadene knyttet til lønn enn for landet øvrig. Akershus og Hordaland er de fylkene med størst andel foretak der lønnskostnadene utgjør mer enn 40 prosent av driftskostnadene. Tjueto prosent av foretakene har så høye lønnskostnader i disse to fylkene. I Finnmark og Oppland gjelder dette bare for henholdsvis 14 og 15 prosent av foretakene. Oslo er det fylket med størst andel

foretak med lave lønnskostnader. Her har hvert tredje foretak lønnskostnader mellom null til ti prosent av driftskostnadene. For landet samlet gjelder dette for 29 prosent av foretakene. For lønn og sosiale kostnader er det ofte større forskjeller innen enn mellom fylkene.

Figur 5.6 Lønn i andel av driftskostnader regionalt fordelt

6 Avslutning

I avslutningskapitlet sammenfattes oversikten over strukturendringene i norsk næringsliv for utvalgte næringer i perioden 1980 til 1993, samt den økonomiske utviklingen i de samme næringene i perioden 1995 til 1997. Deretter beskrives utviklingen i sysselsetting og bedriftsstruktur i norsk service i 1997, og den økonomiske tilstanden i servicesektoren etter næringsområder, størrelse og region for samme årstall.

Struktur og økonomi i norsk næringsliv

De stabile utviklingstrekkene i norsk næringsliv i tidsrommet 1980–93 var fortsatt vekst i tjenesteytende næringer og nedbygging av industrien. Nærmere 90 000 årsverk forsvant i industrien i denne perioden. Den sterkeste veksten i tjenesteytende næringer står forretningsmessig tjenesteyting for. I denne næringen gikk sysselsettingen fra 50 000 i 1980 til 80 000 årsverk i 1993. Ellers finner vi store variasjoner i sysselsettingen i typiske konjunkturutsatte næringer som bygg og anlegg, og i den største tjenesteytende næringen, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet. Her falt sysselsettingen fra 282 000 i 1988 til 255 000 i 1990.

Den samlede bedriftsmassen økte fra 165 000 til 208 500 bedrifter i perioden 1980–92. I varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet økte antall bedrifter fra nesten 60 000 til nærmere 80 000. Den sterkeste veksten kom i perioden frem til 1988, deretter flatet veksten ut. Antall bedrifter økte også noe i bygg og anlegg. For de andre næringene var det små endringer.

Lønnsomheten ble forbedret i de fleste næringer i perioden 1995–97, men mange foretak sliter fortsatt med lav eller negativ lønnsomhet. Andelen foretak med driftsmargin over ti prosent økte fra 27 til 31 prosent, andelen med total kapitalrentabilitet over 20 prosent økte fra 26 til 30 prosent, og andelen med tilsvarende høy egenkapitalrentabilitet økte fra 52 til 56 prosent. Hvert femte foretak har negativ driftsmargin eller negativ avkastning på egenkapitalen, mens hvert fjerde har negativ avkastning på total kapitalen. De beste resultatene finner vi innen forretningsmessig tjenesteyting og bygg og anlegg, målt etter alle tre lønnsomhetsmålene. Privat tjenesteyting kommer dårligst ut enten det gjelder driftsmarginer eller kapitalavkastning. Lønnsomheten er også forholdsvis svak i varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet.

Overlevelsessevnen er også forbedret i de fleste næringer i perioden 1995–97, selv om en del foretak fortsatt har negativ egenkapitalandel og svak likviditet. Andelen foretak med en egenkapitalgrad over 30 prosent økte fra 34 til 38 prosent, og andelen foretak med en likviditetsgrad under 1 ble redusert fra 32 til 28 prosent. Andelen foretak med negativ likviditetsgrad ble redusert fra 17 til 14 prosent. Soliditeten er best innen forretningsmessig tjenesteyting og bergverk og olje, og svakest innen privat tjenesteyting, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet, transport og telekommunikasjon. Privat tjenesteyting har også

dårligst likviditet, mens industri, bygg og anlegg og varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet kommer best ut.

Lønn og sosiale kostnader som andel av driftskostnader har vært stabile i årene 1995–97, og lønnskostnadene utgjør under 20 prosent av driftskostnadene i over halvparten av foretakene.

Privat tjenesteyting og forretningsmessig tjenesteyting har størst andel foretak med høye lønnskostnader, mens varehandel, hotell og restaurant har lavest andel foretak med høye lønnskostnader.

Struktur og økonomi i norsk servicesektor

Samlet var servicesektoren på 539 000 ansatte i 1997. De største næringsområdene var detaljhandel med 102 000 ansatte, forretningsmessig tjenesteyting med 100 000 ansatte, transport med 85 000 ansatte, og engros- og agentur med 74 000 ansatte. Om lag 40 prosent av sysselsettingen finnes i foretak med 1–19 ansatte, og 37 prosent finnes i foretak med 100 eller flere ansatte. Det er særlig innen finansiell tjenesteyting og forsikring og transport og kommunikasjon at sysselsettingen er konsentrert i store foretak, med henholdsvis 73 og 64 prosent i foretak med 100 ansatte eller mer. I motsatt ende av skalaen finner vi annen privat undervisning og detaljhandel, der 71 og 64 prosent av sysselsettingen er i foretak med under 20 ansatte.

Det var til sammen 57 000 aksjeselskaper innen service i 1997. Flest foretak var det innen næringsområdene forretningsmessig tjenesteyting (17 100 foretak), detaljhandel (13 400 foretak) og agentur og engroshandel (7100 foretak). Færrest foretak var det innen undervisning, med bare 440 foretak. Hovedtyngden av bedriftsmassen består av små og mellomstore foretak. Kun en prosent av foretakene har over 100 ansatte, og 73 prosent har færre enn 20 ansatte. Tjue prosent av serviceforetakene er ikke registrert med ansatte i det hele tatt. Det er ingen av næringsområdene som skiller seg nevneverdig ut med høy andel av foretak med mer enn 100 ansatte. Derimot har hotell og restaurant den høyeste andelen blant foretak med mer enn 20 ansatte. Sytten prosent av selskapsmassen her hadde mer enn 20 ansatte.

Oslo peker seg ut som det største servicefylket med nesten 150 000 ansatte i service 1997. Oslo og Akerhus hadde til sammen 42 prosent av de ansatte i servicesektoren. Tilsvarende er det mange ansatt i service i Hordaland (Bergen), Rogaland (Stavanger) og Sør-Trøndelag (Trondheim). Til sammen har disse tre byfylkene 22 prosent av de ansatte i sektoren. Til sammen finnes altså nesten to av tre ansatte i de mest bypregede fylkene.

Det er også i disse typiske byfylkene at sysselsettingen er konsentrert i større foretak. Halvparten av de ansatte i Oslo er å finne i foretak med mer enn 100 ansatte, mens de andre byfylkene ligger på en andel på om lag 40 prosent. I motsatt ende ligger Finnmark og Nord-Trøndelag, hvor 71 og 67 prosent av sysselsettingen er å finne i bedrifter med under 20 ansatte.

Lønnsomheten i service etter næringsområder i 1997 viser følgende bilde: Vel halvparten av foretakene har en driftsmargin mellom null og ti prosent, og en avkastning på totalkapitalen og egenkapitalen på mellom 0 og 20 prosent. Om lag hvert femte foretak har negativ driftsmargin, negativ avkastning på totalkapitalen og negativ avkastning på

egenkapitalen. Mål for gjennomsnitt og median tyder på at lønnsomheten er noe sterkere i service enn for næringslivet samlet. Næringsområder som peker seg ut med best lønnsomhet er forretningsmessige tjenester, finansiell tjenesteyting og forsikring. Blant de næringsområder som har dårligst lønnsomhet i 1997, er hotell og restaurant, undervisning (i hovedsak trafikk- og kjøreskoler) og annen privat tjenesteyting. Her har en forholdsvis stor andel av foretakene negativ driftsmargin og negativ avkastning på total kapitalen. Men også for lønnsomheten ser vi at variasjonen ofte er større innen enn mellom de forskjellige næringsområdene.

Mål for overlevelsessevne viser at 55 prosent av serviceforetakene har en tilfredsstillende egenkapitalgrad i 1997, det vil si mer enn 30 prosent, og at halvparten har en brukbar likviditet, mellom 1 og 2. Femten prosent av foretakene har negativ egenkapitalgrad, og nesten hvert tredje har en likviditetsgrad under 1, det vil si at omløpsmidlene er for små til å dekke kortsiktig gjeld. Management- og holdingselskaper, finansiell tjenesteyting og forsikring har høyest andel foretak med god soliditet. Hotell og restaurant peker seg ut som et næringsområde med mange selskaper med svak lønnsomhet, svak soliditet og dårlig likviditet. På den annen side er det også en del som tjener gode penger i hotell og restaurant. Mer enn hvert fjerde selskap har en avkastning på mer enn 20 prosent på total kapitalen, og over halvparten har en tilsvarende avkastning på egenkapitalen. Derimot er det svært få selskaper i dette næringsområdet som kan sies å ha god egenkapitalgrad og svært god likviditet.

Ellers er det store variasjoner innen de enkelte næringsområder. Godt over halvparten av foretakene (54%) har lønnskostnader på under 20 prosent av driftskostnadene, mens om lag hvert femte foretak har lønnskostnader på 40 prosent eller mer. Offentlig forvaltning, helse, sosial, kloakk og renovasjon har størst andel foretak med høye lønnskostnader, mens handel og vedlikehold med motorkjøretøy og bensin peker seg ut med en stor andel foretak med lave lønnskostnader.

Lønnsomheten i service etter størrelse i 1997 viser følgende bilde: Det er blant småforetakene med under 20 ansatte vi finner størst andel foretak med både høye og negative driftsmarginer, samt høy og lav avkastning på total kapitalen og egenkapitalen. Dette viser at de minste foretakene er en meget sammensatt gruppe, og resultatene må derfor tolkes med varsomhet. Driftsmarginen kan være høy, fordi det ofte er vanskelig å skille mellom driftsmarginer og arbeidskraftkostnader i småforetakene, og høy avkastning på total kapitalen kan være en følge av at foretaket har stor omsetning og lite real- eller finanskapital.

Soliditeten varierer delvis med størrelse – jo større foretak, jo lavere andel med elendig (negativ) soliditet. Mens fem prosent av de største foretakene har negativ egenkapitalgrad, har 16 prosent av de minste foretakene det. For likviditet er det ingen nevneverdige forskjeller etter foretakenes størrelse. Lønnskostnadene varierer heller ikke mye etter størrelse, dersom man ser bort fra de selskapene som ikke er registrert med ansatte. Det er imidlertid en tendens til at jo større selskapene er, desto flere selskaper er det som har lønnskostnader på over 20 prosent av driftskostnadene. Mens andelen er på 53 prosent for dem under 20 ansatte, er andelen på 60 prosent for dem med mer enn 100 ansatte.

Det er vanskelig å spore noe helt klart mønster i lønnsomhet og overlevelsessevne blant foretak etter region. Det er en tendens til at en finner en større andel foretak med god lønnsomhet i typiske servicefylker som Oslo, Akershus, Hordaland, Rogaland og Sør-

Trøndelag, og motsatt en høyere andel foretak med dårlig eller negativ avkastning i Nord-Norge. Men det er større variasjoner i lønnsomhet innen de ulike fylkene enn mellom dem. I Finnmark, Nordland og Troms er imidlertid bildet noenlunde entydig, med en forholdsvis stor andel foretak med lav eller negativ avkastning og med svak soliditet.

Også for likviditeten ser vi at forskjeller i foretakenes betalingsevne ofte er større innen fylkene enn mellom fylkene. Noe av det samme bildet finner en for lønnskostnader. Det er vanskelig å se et bestemt regionalt mønster, og det er store forskjeller innen det enkelte fylke. Akershus og Hordaland har størst andel foretak med høye lønnskostnader, mens Oslo har størst andel foretak med lave lønnskostnader. Tendensen er altså et sammensatt regionalt økonomisk bilde.

Litteratur

- Boye, K. og A. Kinserdal (1992), *Små og mellomstore bedrifter i Norge - en analyse av betydning, lønnsomhetsforhold og kapitalforhold. Utfordringer. Forslag til tiltak.* SNF-rapport 87/92. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning
- Huneide, J.-E. mfl. (1998), *Årsregnskapet i teori og praksis.* Rasta: Økad Forlag AS
- Kinserdal, A. (1994), *Finansregnskapet med analyse. Del 1 og 2, 9.* Utgave. Oslo: bedriftsøkonomen forlag.
- Kvinge, T. og O. langeland (1995), *Smått, men ikke bare godt. Lønnsomhet og solditet i små industriforetak.* Fafo-rapport 178. Oslo: Fafo.
- Myers, S. C. (1990), "Still searching for an optimal Capital Structure". I Kopecke, R. og E. Rosengren (red.), *Are the Distinctions between debt and equity Disapperaring?* Federal Reserve Bank of Boston Conference.
- Skalpe, O. og E. Goldeng (1995), *Norsk reiselivsnæring 1994. Statusrapport – lønnsomhet, vekst, fremtid.* SNF-rapport Nr. 75

Struktur og økonomi i norsk servicesektor

Forskningstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Fafo-notat 1999:19
Bestillingsnummer 631